

Hvilken betydning personundersøkelsen har for domstolens reaksjonsfastsettelse

Universitetet i Oslo
Det juridiske fakultet

Kandidatnummer: 507
Leveringsfrist: 25.04.2012

Til sammen 15599 ord

24.04.2012

Innholdsfortegnelse

1	INNLEDNING	1
2	AVGRENSNING	3
3	HISTORISK OM PERSONUNDERSØKELSE	4
4	GJELDENE RETT	7
4.1	FORMÅL MED PERSONUNDERSØKELSEN	7
4.2	INFORMASJON TIL SIKTEDE OG INNHOLD I PERSONUNDERSØKELSE	9
4.2.1	<i>Rekvirering av personundersøkelse</i>	10
4.3	MINDREÅRIG OG VERGE	11
5	KRAV TIL PERSONUNDERSØKER OG SPESIELT RUNDT TAUSHETSPLIKT	12
5.1	HABILITET	12
5.2	VITNEPLIKT	14
5.3	TAUSHETSPLIKT FOR PERSONUNDERSØKER, PÅTALEMYNDIGHETEN OG RETTEN	14
6	DE ULIKE PERSONUNDERSØKELSENE	15
7	BRUKEN AV PERSONUNDERSØKELSE	16
8	DE ULIKE STRAFFEALTERNATIVENE	18
8.1	INNLEDNING	18
8.2	FENGSEL	18
8.3	FORVARING	19
8.4	SAMFUNNSSTRAFF	20
8.5	PROGRAM MOT RUSPÅVIRKET KJØRING	22
8.6	PRØVEORDNING MED NARKOTIKAPROGRAM MED DOMSTOLSKONTROLL	23
8.7	PRØVEORDNING MED UNGDOMSSTRAFF	24
9	TAUSHETSPLIKT OG BRUK AV KILDER	26
9.1	INNLEDENDE ORD TIL BRUK AV KILDER	26
9.2	SAMTYKKE TIL Å INNHENTE INFORMASJON FRA OFFENTLIGE MYNDIGHETER OG TJENESTEMENN	27
9.3	SAMTYKKE TIL Å INNHENTE INFORMASJON FRA PRIVATE PERSONER	29
9.4	HVA LIGGER I BEGREPET ”PERSONLIGE FORHOLD”	29
10	REHABILITERINGSHENSYNET	31

11	HVILKEN BETYDNING HAR PERSONUNDERSØKELSEN VED DOMSTOLENS REAKSJONSFESTSETTELSE.	34
11.1	PERSONUNDERSØKERS VURDERING	34
11.2	KVALITETEN PÅ PERSONUNDERSØKELSEN	36
11.3	LIKHETSPRINSIPP OG HØY KVALITET	37
11.4	SPESIELT OM SAKSBEHANDLING OG ANKE	39
11.5	SPESIELT OM UNGE LOVBRYTERE	40
11.6	NÆRMERE OM BETYDNINGEN AV PERSONUNDERSØKELSE FOR DE ULIKE STRAFFEALTERNATIVENE	42
11.6.1	<i>Forvaring</i>	42
11.6.2	<i>Samfunnsstraff</i>	44
11.6.3	<i>Program mot ruspåvirket kjøring</i>	46
11.6.4	<i>Prøveordning med narkotikaprogram med domstolskontroll</i>	47
12	EGNETHETSVURDERING	48
12.1	SAMFUNNSSTRAFF	48
12.2	PROGRAM MOT RUSPÅVIRKET KJØRING	51
12.3	PRØVEORDNING MED NARKOTIKAPROGRAM MED DOMSTOLSKONTROLL	54
12.4	FORVARING	54
13	SAMTYKKE TIL GJENNOMFØRING AV ALTERNATIVE STRAFFER	55
14	BRUK AV PERSONUNDERSØKELSE TIL GJENNOMFØRING AV STRAFF ETTER REAKSJONSFESTSETTELSE	56
15	BETYDNINGEN AV PERSONUNDERSØKELSE FOR DEN SIKTEDE	57
16	HVORDAN KAN PERSONUNDERSØKELSE VÆRE ET NYTTIG REDSKAP I FREMTIDEN OG AVSLUTTENDE KOMMENTARER	58
	LITTERATURLISTE	60
	NETTDOKUMENTER	61
	ARTIKLER	64
	LOV- OG FORSKRIFTSREGISTER	65
	FORARBEIDER	67
	DOMMER	69

1 Innledning

Oppgaven handler om bruken av personundersøkelse. Det er vektlagt hvordan reglene for personundersøkelse foreligger i dag og hvilken betydning den har for reaksjonsfastsettelsen.

For å se på betydningen av personundersøkelsen har kandidaten valgt å vurdere personundersøkelsen slik den foreligger, både i forhold til innhold og i forhold til at gjeldende regelverk fordrer at det brukes kilder i de tilfellene dette er av betydning.

Kandidaten har i denne forbindelse valgt å drøfte problematikken rundt taushetsplikt og taushetspliktens begrensninger i forhold til muligheten for å innhente kilder.

Bruken av personundersøkelse i Norge er liten og det ser ikke ut til å foreligge klare regler for når den skal innhentes. Det er flere elementer som har betydning i forhold til dette.

Momenter som vektlegges i denne sammenhengen kan være at personundersøkelsen ikke anses hensiktsmessig, eller tidsperspektivet med tanke på at en personundersøkelse forsinker saksbehandlingen.

Rehabilitering er et ord som ofte blir gjentatt i norsk rettspraksis. Det er et stort fokus på om personen er i rehabiliteringssituasjon, eller muligheten for en fremtidig rehabilitering dersom personen ikke er i rehabilitering per i dag. Mye av fokuset rundt valg av straffereaksjon har rehabiliterende elementer. Kandidaten har sett på dette og betydningen i forhold til valg av reaksjon.

Oppgavens fokus er rettet mot de straffealternativene som kriminalomsorgen har ansvaret for gjennomføringen av, og betydningen av at personundersøkelse knyttes opp mot de ulike straffereaksjonene. Faktorer som særlig vektlegges i oppgaven er kvaliteten på personundersøkelsen, personundersøkers faglig vurdering og regler rundt målgruppe og egnethet. Dette er elementer som vil være av betydning for domstolens valg av reaksjon i de tilfeller en personundersøkelse foreligger.

Reglene rundt innhenting av personundersøkelse gir rom for tolkning. Kandidaten synes det virker noe uklart når en personundersøkelse skal benyttes, og at dette beror på skjønn

fra påtalemyndigheten og retten. Dette medfører at det kan se ut til at det er manglende likebehandling eller at det kan være vanskelig å få et klart bilde på hvilken konkrete tilfeller det er juridisk riktig å be om en personundersøkelse. Kandidaten har inntrykk av at det blir rekvirert få personundersøkelser, men at det i de tilfellene personundersøkelse er rekvirert, kan det virke som om det har betydning for valg av straffereaksjon. I rettspraksis er det ofte sitert fra personundersøkelser; innholdet og vurderingen i personundersøkelsen er tatt i betraktning ved valg av reaksjon.

Skal reaksjonsfastsettelsen forsvarlig kunne baseres på en konkret bedømmelse av siktedes personlighet, hans sosiale prognose og særlige behandlingsbehov, må de rettsutøvende myndigheter gis et best mulig inngående kjennskap til siktedes personlige forhold. Gikk man inn for en gjennomført individuell behandling av alle lovbrøyttere, måtte derfor ønskemålet være at personundersøkelse ble foretatt i alle saker.

- *Nut-1969 nr. 3 Innstilling om rettergangsmåten i straffesaker fra Straffeprosesslovkomiteen*

2 Avgrensning

Etter straffeloven § 15 er de alminnelige straffene oppramset herunder, fengsel, forvaring, hefte, samfunnsstraff, bøter og rettighetstap som nevnt i §§ 29 og 33. I tillegg til straffene kan en lovbryster også ilegges andre strafferettslige reaksjoner som reaksjon på lovbruddet. I Ot. Prp. nr 90 (2003-2004) om lov om straff s. 245 er strafferettslige reaksjoner definert som ”*straffene, samt reaksjoner som ilegges som følge av at det er begått et lovbrudd, og som skal ilegges straffeprosessuelle former*”. De strafferettslige reaksjonene som ikke er straff i straffelovens forstand, vil blant annet være straffemålingsutsettelse, overføring til tvunget psykisk helsevern og tvungen omsorg, inndragning, påtaleunnlattelse og overføring til konfliktråd.¹ I oppgaven ser kandidaten på de ulike reaksjonsformene hvor kriminalomsorgen har ansvaret for straffegjennomføringen. Dette innebærer at oppgaven retter seg mot bruk av personundersøkelse med tanke på fengsel, forvaring, samfunnsstraff og de to betingede dommene med vilkår om program mot ruspåvirket kjøring (også kalt rusprogram) og narkotikaprogram med domstolskontroll (også kalt narkotikaprogram). I tillegg ser kandidaten litt på ungdomsstraff. Det er konfliktrådene som får hovedansvaret for ungdomsstraff, men kriminalomsorgen har ansvar for å foreta personundersøkelsene og medvirke i straffegjennomføringene. Ungdomsstraff vurdert i den grad det lar seg gjøre med tanke på at det er en helt nyoppstartet prøveordning i kun to fylker. Det foreligger derfor lite rettspraksis og litteratur om hvordan ungdomsstraff fungerer i praksis. Narkotikaprogram er også en prøveordning som foreløpig kun finnes i to fylker. Det vil bli vurdert i oppgaven, men det vil nødvendigvis finnes mindre informasjon om det som er prøveprosjekter enn det som er lovpålagt i hele landet. Kandidaten har valgt å gi kun gi liten forklaring på de ulike straffealternativene innledningsvis, da også spesielt med tanke på bruken av personundersøkelse rettet mot de ulike straffealternativene. Dette medfører at psykisk helsevern etter straffeloven § 39 er utelukket fra oppgaven selv om personundersøkelse med tanke på forvaring kan ende opp med psykisk helsevern.

¹ Alternative reaksjoner for mindre alvorlig narkotikalovbrudd (2011)

Etter straffegjennomføringsloven § 16 andre ledd kan straffen gjennomføres utenfor fengsel når det settes vilkår om at det skal være underlagt elektronisk kontroll. I den forbindelse utfører kriminalomsorgen en egnethetsvurdering av den domfelte i forhold til straff utenfor fengsel, jf. forskrift av 22. februar 2007 nr. 183 § 7 og retningslinjer for straffegjennomføring av elektronisk kontroll 4. mars 2009. Denne egnethetsvurderingen er ikke en personundersøkelse, selv om den innholdsmessig kan ha likhetstrekk. Det er derfor ikke skrevet noe om denne egnethetsvurderingen i oppgaven. Kandidaten har valgt å ikke drøfte noe inngående rundt påtaleunntatelse, selv om det kan ilegges vilkår som innebefatter kontroll og gjennomføring av kriminalomsorgen. I forhold til umyndige omhandler oppgaven kun mindreårige og verge. Dette ettersom det er få umyndiggjorte.²

Taushetsplikt omhandles i oppgaven, det er ikke nærmere spesifisert i forhold til tilbaketrekking av samtykke og sletting /oppbevaring av opplysningene.

Fremmedspråklige utgjør en utfordring for kriminalomsorgen, da de skal ha samme mulighet til straffegjennomføring som alle andre, jf. likhetsprinsippet. Dette viser seg å være vanskelig å gjennomføre i praksis, men på grunn av oppgavens omfang har kandidaten valgt å avgrense oppgaven slik at utfordringer rundt temaet ikke vil bli drøftet.

3 Historisk om personundersøkelse

Det første vernelaget i Norge (Norsk Vernesamband) ble startet i 1849, og fikk innvirkning på oppmykningen av straffesystemet.³

De første bestemmelsene om personundersøkelse fikk vi i 1921 ved et rundskriv fra Justisdepartementet. Foranledningen var en lovendring i 1919 hvor det var åpnet adgang til å etablere tilsyn i forbindelse med påtaleunntatelse og betinget dom.⁴

² Langbach (2006) s. 123

³ Veisetaune og Gabrielsen (1994) s. 4

⁴ Gripne (1986) Trenger vi personundersøkelse. I: Tidsskrift for kriminalomsorg nr. 1

Fra 1920 fikk Vernelaget statsbidrag. Den endelige statsovertagelsen av Vernelaget skjedde i 1980 og navnet ble endret til Kriminalomsorg i Frihet.⁵

Vernelagenes virksomhet ekspanderte fra 1950-årene. Årsaken var blant annet lovendringer i første halvdel av femtiårene hvor personundersøkelse ble innført i lov 1887-07-01 nr. 5 Lov om Rettergangsmaaden i Straffesager, § 264 andre ledd:

Gjelder saken en person under 23 år som er siktet for en forbrytelse, bør det i alminnelighet foretas en undersøkelse av vedkommendes personlige og sosiale forhold. Dette gjelder særlig når det kan bli spørsmål om ubetinget fengselsstraff, eller om bruk av tilsyn eller særlige vilkår i forbindelse med betinget dom eller betinget påtaleunntatelse. Kongen bestemmer hvem som skal utføre slike undersøkelser og hvordan de skal utføres. I særlige tilfelle kan påtalemyndigheten overlate til en offentlig nemd eller til en bestemt person å foreta personundersøkelsen. Personundersøkelse skal i alminnelighet også foretas uten hensyn til vedkommendes alder når en person siktes for en straffbar handling og det er spørsmål om å anbringe ham i arbeidshus eller kursted.

Lovendringen førte til en betydelig økning i bruken av personundersøkelse.⁶ I innstilling om rettergangsmåten i straffesaker fra Straffeprosesslovkomiteen, Nut-1969 nr. 3, står det at bruken av personundersøkelse etter lovens ikrafttreden synes å ha blitt fulgt nokså skjematisk. I forbrytelsessaker mot personer under 23 år ble det praktisk talt alltid foretatt personundersøkelse, med mindre saken ble avgjort med påtaleunntatelse eller barnevernsloven. På tidspunktet forarbeidet ble skrevet var bruken av personundersøkelse langt friere enn lovens forskrifter. Avgjørelsen om bruk av personundersøkelse ble tatt på et skjønsmessig grunnlag ut i fra behovet for en slik undersøkelse. Utviklingen gjorde at de fjernet aldersgrensen på 23 år med begrunnelse i Vernelagenes (i dag friomsorgen) kapasitet. Dette medførte en økning i antall personundersøkelse på de over 23 år også. Det forelå ikke noen særlige retningslinjer for når personundersøkelse burde foretas. Straffeprosesslovkomiteen anså allerede den gangen at hvis personundersøkelse ikke kunne antas å ha betydning for avgjørelsen i reaksjonsspørsmålet var det ikke noen grunn for å

⁵ Veisetaune og Gabrielsen (1994) s. 4

⁶ Gripne (1986) Trenger vi personundersøkelse. I: Tidsskrift for kriminalomsorg nr. 1

utføre personundersøkelsen. Straffeprosesslovkomiteen tolket den gangen ordlyden ”som regel” til at det ikke forelå noe absolutt påbud om personundersøkelse. I Nut 1969 nr. 3 ble det også lagt vekt på tidsbruken, og at man spesielt i saker med unge lovbrytere ikke ønsket unødvendige forsinkelser av saksbehandlingen. I første halvår av 1963 ble det innhentet opplysninger fra Norges Vernesamband i forhold til tidsbruken på personundersøkelse. Saksbehandlingstiden for personundersøkelser var gjennomgående 3-4 uker, men like ofte 3-4 måneder. Etter dette kuttet Vernelagene ned på tidsbruken og i 1966 lå de på 25 dager. Hovedformålet med personundersøkelsen den gangen var det samme som i dag. Personundersøkelsen ble brukt i forhold til å gi opplysninger om den siktede ved avgjørelsen av reaksjonsspørsmålet. I denne sammenhengen ble også ordet ”fremtidsmuligheter” inntatt i formålsparagrafen, den gangen straffeprosessloven § 165, og man anså at personundersøker kunne komme med forslag om sosiale og behandlingmessige tiltak. Straffeprosesslovkomiteen så noen ganger at det var tilstrekkelig å innhente opplysninger om *”siktedes personlige forhold, f. eks. om hans arbeidsforhold og hans muligheter for å betale erstatning til fornærmede.”*⁷ I disse tilfellene ble det ansett at det kunne være tilstrekkelig at politiet innhentet opplysninger som en del av etterforskningen istedenfor personundersøkelse. Tilleggsformålet med personundersøkelse har vært noe endret opp gjennom tiden. I begynnelsen var det spørsmål om etablering av et eventuelt tilsyn var det viktigste tilleggsformålet. Ved innføring av samfunnstjeneste fikk man behov for en egnethetsvurdering. Ut over 1900 tallet ble det en økende bruk av ”tilsynsprogram” ved betinget dom, noe som økte bruken av personundersøkelse i forhold til forslag til tiltak. Formålet med den ordinære personundersøkelse er per i dag kun å innhente informasjon om siktede.⁸ I juni 2001 nedsatte Justisdepartementet en arbeidsgruppe som skulle se på personundersøkelsens fremtidige utforming. Resultatet av arbeidsgruppens arbeid medførte at det ble gjort endringer både i regelverket og utformingen i personundersøkelsen.

⁷ Nut-1969-3 s. 232

⁸ Stey (2005) s. 15

4 Gjeldende rett

4.1 Formål med personundersøkelsen

Personundersøkelse reguleres i henholdsvis straffeprosessloven kapittel 13, forskrift av 22. oktober 1986 nr. 2373 om regler om personundersøkelse i straffesaker, rundskriv G-13/2003 om retningslinjer for personundersøkelse i straffesaker og i Påtaleinstruks kap. 14.⁹

Etterforskning skal være med å forberede saken til rettens behandling jf. straffeprosessloven § 226 første ledd bokstav b. Videre følger at det kan innhentes personundersøkelse etter reglene i kapittel 13 jf. straffeprosessloven § 226 andre ledd. Etter straffeprosessloven § 161 første og andre ledd skal det som regel tas personundersøkelse av siktede:

Når det antas å ha betydning for avgjørelsen om straff eller andre forholdsregler, skal det foretas personundersøkelse av siktede.

Formålet med personundersøkelsen er å skaffe opplysninger om den siktedes personlighet, livsforhold og fremtidsmuligheter til bruk for avgjørelsen av saken.

Hovedformålet med personundersøkelser er å skaffe opplysninger til bruk for ”avgjørelse av saken” i de tilfellene man anser at den kan ha ”betydning for avgjørelsen om straff.” Det avgjørende er om det foreligger behov for å innhente opplysninger om den siktede for valg av riktig straffereaksjon. I Ot. Prp. nr. 5 står det at mange enheter innenfor friomsorgen er opptatt av at det er lettere for kriminalomsorgen å få tilgang på nyttig informasjon i forhold til utforming av straffen i forkant av domsavsigelsen, og ønsker derfor en økt bruk av personundersøkelse. Justis- og politidepartementet (heretter departementet) mener det er viktig å holde fast ved formålet med personundersøkelsen som er å innhente informasjon til bruk for rettens avgjørelse i saken. Dersom ikke påtalemyndigheten eller domstolen anser at det er behov for kartlegging av den domfelte bør det, etter departementets mening, ikke være kriminalomsorgens behov alene som kan begrunne innhenting av personundersøkelse. Når påtalemyndigheten eller domstolen ber om en personundersøkelse, må kartleggingen

⁹ Påtaleinstruksen har hjemmel i straffeprosessloven § 62

av den domfelte tilpasses deres behov. Det vil derfor ofte være behov for ytterligere og ikke minst oppdatert informasjon før kriminalomsorgen fastsetter innholdet i straffen.¹⁰

I ”som regel” ligger det ingen klare føringer om når det skal rekvireres personundersøkelse. Det er opp til påtalemyndigheten og retten å se på når personundersøkelse skal gjennomføres. I NOU-1992 nr. 32 gikk friomsorgsutvalget inn for at ordlyden ”som regel” skulle beholdes i straffeprosessloven § 161 første ledd. Begrunnelsen for dette var at formuleringen medførte at man kunne unnlate å rekvirere personundersøkelse når *”reaksjonen var forutsigbar eller det er tale om bagatellmessige forhold”*.

Stey uttaler i sin fagartikkel¹¹ at det er runde formuleringer i straffeprosessloven § 161 som blir tolket forskjellig innenfor påtalemyndigheten. Dette medfører ulik praksis; alt fra at det nesten alltid blir innhentet personundersøkelse og til at det nesten aldri er nødvendig.

Etter ordlyden i § 161 fremgår det at vedkommende som det blir rekvirert en personundersøkelse for, regnes som siktet.

I påtaleinstruksen § 14-1 står det at personundersøkelse av siktede *”skal foretas”* når det vil kunne bli aktuelt med *”tilsyn i forbindelse med betinget dom eller påtaleunntatelse.”* Det har ikke blitt foretatt noen endringer i påtaleinstruks § 14-1 siden tilsyn i forbindelse med betinget dom bortfalt i forbindelse med at straffegjennomføringsloven trådte i kraft. Dette har medført at bestemmelsen derfor har mistet mye av sin klargjørende betydning i forhold til straffeprosessloven § 161.¹² Når det gjelder påtaleunntatelse, kan det se ut til dette er et område hvor det ikke brukes personundersøkelse for å avklare om dette er det beste alternativ. Kandidaten anser at siden personundersøkelse i praksis ikke benyttes til betinget dom med tilsyn og i liten grad for påtaleunntatelse, kan være riktig å antyde at det burde vært gjort endringer i påtaleinstruksen.¹³

¹⁰ Ot.prp. nr. 5 (2000-2001) s. 194 og 195

¹¹ Stey (2005) s. 15

¹² Stey (2005) s. 15

¹³ Se også oppgavens kapittel 4.3 hvor det fremkommer at det ikke er påkrevd med personundersøkelse for de under 18 år i forhold til påtaleunntatelse

4.2 Informasjon til siktede og innhold i personundersøkelse

Før beslutning om personundersøkelse blir tatt, bør siktede spørres om han/hun samtykker i en slik undersøkelse, jf påtaleinstruks § 14-2 andre ledd. I dette ligger det at det ikke er noe absolutt krav til at den siktede blir informert om dette i forkant, men at det bør gjøres.

Siktede skal gjøres kjent med formålet med personundersøkelsen og har rett til å gjøre seg kjent med innholdet i personundersøkelsen etter at den er utført, jf. påtaleinstruks § 14-5, rundskriv om retningslinjer for personundersøkelse i straffesaker (2003) punkt 13 og forskrift om personundersøkelse i straffesaker (2009) § 11. Det er ikke et generelt vilkår at siktede samtykker i at personundersøkelsen skal gjennomføres, jf. straffeprosessloven § 162 og påtaleinstruks § 14-2. Dersom siktede eller vergen helt eller delvis motsetter seg personundersøkelsen eller ikke møter til samtaler, må leder for friomsorgen ta kontakt med oppdragsgiver som må overveie om personundersøkelsen likevel skal utføres. Med oppdragsgiver menes påtalemyndigheten eller retten. Da muligheten til å innhente kilder er betinget av et samtykke, skjer dette sjeldent i praksis. Kandidaten skriver mer om dette senere i oppgaven.

Det fremkommer ingen steder at personundersøkelse er frivillig. Med tanke på at man i norsk rett ikke har plikt til å forklare seg, anser kandidaten at siktede bør bli gjort kjent med at det er frivillig å gi informasjon til personundersøkelse. Det er kun i reglene etter straffeloven § 333, jf. straffeprosessloven § 90 hvor det fremkommer hva man har plikt til å opplyse om; navn, fødselsdata og fødselsår, stilling og bopel. Hov¹⁴ regner personundersøkelse som et tvangsmiddel, selv om det i straffeprosessloven ikke er tatt med blant tvangsmidlene. Han mener at dette er et inngrep ovenfor den siktede som det kreves en lovhjemmel for, og en særlig beslutning om av kompetent myndighet.

Personundersøker skal be om siktedes samtykke til å innhente opplysninger om vedkommende fra familie, arbeidsgiver, behandlingsinstitusjon og fra offentlige innstanser.¹⁵

¹⁴ Hov (2009) s. 670

¹⁵ se straffeprosessloven § 61b nr 1.

Kandidaten tenker at siktede bør få informasjon om at opplysninger han eller hun gir til personundersøker ikke kan endres på i etterkant hvis de er av betydning for saken. Dette følger av at det skal være et faglig produkt som skal ha betydning for domstolen.¹⁶

Personundersøker utfører en jobb for domstolen, arbeidet er ikke av kriminalitetsforebyggende/sosialarbeids karakter.¹⁷ Personundersøkelsen skal gi domstolen et bilde på livssituasjonen til den siktede, og hvilke utsikter den siktede har fremover med tanke på egeninnsats og hvilken nytte siktede kan ha av de ulike straffealternativene. En ordinær personundersøkelse skal ha fokus på siktedes situasjon på undersøkelsestidspunktet. Det som har skjedd for lenge siden skal i mindre grad beskrives, med mindre personundersøker vurderer dette som særlig viktig. Noen opplysninger vil ha betydning for nåsituasjonen, som evnen til å møte til avtaler, tidligere behandling og rehabilitering.¹⁸ Personundersøkelse skal foretas slik at den ikke blir til unødvendig ulempe eller krenkelse for siktede eller andre. Det samme skal tas hensyn til når personundersøkelsen blir brukt i saken, jf. straffeprosessloven § 169.

4.2.1 Rekvirering av personundersøkelse

Påtalemyndigheten kan gjøre vedtak om personundersøkelse når *”siktede har tilstått, når han samtykker i undersøkelsen, eller når undersøkelsen skal være til bruk ved behandling av anke over fastsetting av straff eller andre forholdsregler”*, jf. straffeprosessloven § 162.

I andre tilfeller treffes beslutningen av retten. Forsvareren kan ikke begjære personundersøkelse utført, men kan rette en forespørsel til politiet om å gjøre dette.

Påtalemyndigheten skal vise stor imøtekommenhet ovenfor forsvarerens ønske om personundersøkelse.¹⁹ Etter påtaleinstruks § 14-2 første ledd *”bør det så hurtig som mulig tas stilling til om det skal foretas personundersøkelse av siktede”*.

Påtaleinstruks § 14-1 lyder:

¹⁶ Rundskrivet om retningslinjer for personundersøkelse i straffesaker (2003) punkt 12

¹⁷ Forskrift om personundersøkelser i straffesaker (1986) § 1

¹⁸ Rundskrivet om retningslinjer for personundersøkelse i straffesaker (2003) punkt 12

¹⁹ Riksadvokatens rundskriv nr. 2/1991 del II. Jf. prop 135 L s 72.

Ved avgjørelsen av om personundersøkelse skal foretas, skal det særlig legges vekt på siktedes alder, undersøkelsens betydning og miljøforhold, sakens alvor og om undersøkelsen vil kunne føre til uheldige forsinkelser av saken.

Det understøtter behovet for en rask saksbehandling av spesielt de unge, samt at det ikke bør ta for lang tid å få en personundersøkelse utført.

Etter påtaleinstruks § 14-3 første ledd står det at beslutningen og kopi av nødvendige dokumenter skal sendes til Kriminalomsorg i frihet (nå friomsorgen). Det fremkommer ikke hva slags informasjon friomsorgen trenger for å kunne utføre personundersøkelsen eller konkret hva slags informasjon påtalemyndigheten bør legge ved rekvireringen. Det foreligger ingen standard på dette, men ofte er siktelse/tiltale og personalrapport vedlagt som et minimum. Dette er mer et praktisk spørsmål, men av betydning for tidsbruk og kvalitet på personundersøkelsen.

4.3 Mindreårig og verge

Hvis den siktede er mindreårig skal også vergen orienteres om formålet med personundersøkelsen før den utarbeides.²⁰ I enkelte tilfeller kan verge både være begge foreldre og barnevern, da må alle parter informeres. Barn bør ha med seg en verge på samtalen, og man bør oppfordre til dette.²¹

Riksadvokaten har over flere år gitt føringer i rundskriv om at personundersøkelse skal benyttes ovenfor de mellom 15 og 18 år. Instruksene fra Riksadvokaten har medført lovendring og det ble i straffeprosesslovens innført en ny paragraf 20. januar 2012, § 161a, som gjelder spesielt for de under 18 år.

Straffeprosessloven § 161a første ledd lyder slik:

Når siktede var under 18 år på handlingstidspunktet, kan det, på samme vilkår som i § 161 første ledd, foretas personundersøkelse for mindreårige. Dersom det tas ut tiltale mot den mindreårige, skal slik personundersøkelse alltid foretas før saken pådømmes, med mindre det er åpenbart unødvendig eller saken gjelder ikke-vedtatte forelegg og påtaleunntatelser som bringes inn for retten.

²⁰ Rundskrivet om retningslinjer for personundersøkelse i straffesaker (2003) punkt 9

²¹ Rundskrivet om retningslinjer for personundersøkelse i straffesaker (2003) punkt 9

Videre er det lovendring på at det skal innhentes ny personundersøkelse hvis det er over et år siden personundersøkelsen ble foretatt til saken pådømmes, jf. straffeprosessloven § 161a andre ledd.

Etter straffeprosesslovens § 161a fjerde ledd kommer det enda klarer frem hvordan personundersøkelsen er tenkt brukt:

Opplysningene i personundersøkelsen skal bare meddeles retten og partene i møte for stengte dører og under pålegg om taushetsplikt.

Dette er et unntak fra domstolloven § 124 første ledd om offentlige rettsmøter, og medfører et ekstra vern rundt barns rett til et privatliv.

I § 161a tredje ledd gis det klare føringer i forhold til både politiets og kriminalomsorgens behandling av personopplysninger for de under 18 år i forbindelse med personundersøkelse.

5 Krav til personundersøker og spesielt rundt taushetsplikt

5.1 Habilitet

I utgangspunktet er det friomsorgen som plukker ut den som skal gjennomføre personundersøkelsen.

Personundersøkelsen utføres av en skikket person som vedkommende lokale kontor for kriminalomsorg i frihet utpeker, om ikke retten oppnevner en bestemt person til å foreta undersøkelsen. - jf. straffeprosessloven § 163.

Friomsorgen bør fortrinnsvis plukke ut en av sine egne tilsatte, jf. påtaleinstruks § 14-3, men andre kan også benyttes.²² Kandidaten tenker at fordelene ved at friomsorgen

²² Forskrift om personundersøkelser i straffesaker (1986) §§ 2 og 3

gjennomfører personundersøkelsen er at de har god kjennskap til gjennomføringen av de ulike straffene. Dette både med tanke på å få frem en faglig vurdering og vite hva retten trenger å vite i forhold til straffealternativene.

Ingen kan gjøre tjeneste som personundersøker når man etter domstoloven § 106 eller § 108 ville være ugild som dommer. - jf. straffeprosessloven § 163 andre ledd.

Domstoloven § 106 innebærer et forbud mot å opptre som personundersøker i situasjoner hvor vedkommende selv er part i saken eller står i et spesielt nært forhold til den som skal undersøkes.²³

Hvorvidt en person skal regnes som inhabil etter domstoloven § 108 beror på en helhetsvurdering av forholdet mellom siktede og personundersøker. Ved tvil om habilitet bør personundersøker ta dette opp med leder for friomsorgskontoret.²⁴ I Høyesterett, Rt-1962-1270, ble en personundersøker funnet ugild etter domstoloven § 106 ettersom han i tillegg var sorenskriver. Dette ble vedtatt selv om sorenskriveren ikke ble ansett som i egenskap av å være personundersøker hadde handlet for påtalemyndigheten.

Ansatte ved friomsorgen kan ikke foreta personundersøkelse av egne klienter, jf straffeprosessloven § 163 andre ledd.²⁵ Dette er på nytt tatt opp i Prop. 135 L (2010-2011) hvor det står *"Ansatte ved friomsorgskontoret ikke kan foreta personundersøkelse av egne klienter, da det vil kunne være egnet til å svekke tilliten til vedkommendes upartiskhet"*.²⁶ Stey mener at det vanskelig kan skape inhabilitet at man tar personundersøkelse av egne klienter på friomsorgen. Skulle man ha etablert en relasjon til domfelte/siktede utover det ordinære kan denne erklære seg inhabil ettersom domstoloven § 108.²⁷

²³ Rundskrivet om retningslinjer for personundersøkelse i straffesaker (2003) punkt 6

²⁴ Rundskrivet om retningslinjer for personundersøkelse i straffesaker (2003) punkt 6

²⁵ G-1985-205 Regler om ordningen av påtaleinstruksen. Kap 14 avsnitt 3

²⁶ Prop. Nr. 135 L (2010-2011) s. 73

²⁷ Stey (2005) s. 17

5.2 Vitneplikt

Personundersøkeren har vitneplikt og kan innkalles for å gi forklaring for den dømmende rett med hjemmel i straffeprosessloven § 164. Når en personundersøker innkalles for retten, avhøres han etter de regler som gjelder for vitner, men han kan være tilstede under hele forhandlingen.²⁸ Personundersøkelsen kan brukes som *”bevis under hovedforhandlingen når muntlig avhør ikke kan settes i verk eller ikke finnes nødvendig”*, jf. straffeprosessloven § 299 første ledd. Retten kan også velge å lese opp personundersøkelsen selv om personundersøker er i retten jf. straffeprosessloven § 299 andre ledd.

5.3 Taushetsplikt for personundersøker, påtalemyndigheten og retten

Taushetsplikt er en plikt til å hindre at nærmere angitte opplysninger blir kjent for uvedkommende. Hovedinnholdet iplikten er at opplysningen ikke formidles til andre og det er likegyldig hvordan formidlingen skjer.²⁹

Personundersøker har taushetsplikt og må ikke overfor uvedkommende røpe om de private forholdene som fremkommer under arbeidet. Brudd på taushetsplikten straffes som bestemt i straffeloven § 121, jf. straffeprosessloven § 170 og regler om personundersøkelse i straffesaker.³⁰

Etter straffeprosessloven § 61a har enhver som utfører arbeid for politiet eller påtalemyndigheten plikt til å hindre at andre får kjennskap til opplysningen i straffesaker. Ettersom personundersøker utfører et arbeid for påtalemyndigheten faller personundersøker inn under disse reglene om taushetsplikt.

Etter Prop. 135 L (2010-2011) s. 74 skal taushetsplikten bare forhindre at opplysninger gis til uvedkommende. Overfor påtalemyndigheten og retten vil vedkommende ha plikt til å gi opplysninger om de undersøkelser og funn som er gjort. Dette følger også av straffeprosessloven § 61c første ledd nr. 2 som inneholder en ikke uttømmende

²⁸ Prop. 135 L (2010-2011) s. 74

²⁹ Myhrer (2001) s. 23

³⁰ Forskrift om personundersøkelser i straffesaker (1986) § 11

eksemplifisering av hva taushetsplikten ikke er til hinder for jf. formuleringen ”*bl.a. kan de brukes i forbindelse med etterforskning, saksforberedelse, avgjørelse, gjennomføring av avgjørelsen, oppfølging og kontroll*”.

Taushetsbelagte opplysninger i straffesaker kan i ganske stor utstrekning gjøres kjent for andre tjenestemenn og organer jf. straffeprosessloven § 61c første ledd nr. 2.

6 De ulike personundersøkelsene

Det skal brukes ”godkjent formular” ved utføring av personundersøkelse.³¹ Skjemaene er standardiserte og finnes på datasystemet kompiss til friomsorgen, utviklet av kriminalomsorgens IT tjeneste, KITT.

Det finnes forskjellige typer personundersøkelseskjema for de ulike straffealternativene. Den ordinære personundersøkelsen er rettet inn mot lovbrudd som normalt vil kunne få samfunnsstraffdommer, men det er ingen avgrensning mot saker som kan få annet utfall. Den ordinære eller generelle personundersøkelsen skal ikke inneholde noen egnethetsvurdering opp mot samfunnsstraff.³²

Personundersøkelse ved program mot ruspåvirket kjøring, narkotikaprogram med domstolskontroll og i mulige forvaringssaker har egne skjemaer tilpasset dette bruket.³³ Alle skjemaene inneholder overskifter som dekker faktiske opplysninger om siktedes personlige forhold. Dette gjelder opplysninger om bosted, sysselsetting, økonomi, nettverk, kontakt med offentlige organer, rusmiddelbruk, andre forhold av betydning, fysisk og psykisk helse. Siktede får uttale seg om sin egen situasjon og hvilken endring siktede tenker gjøre under gjennomføring av straff. Personundersøkelsen gir videre opplysninger om kildehenvisning, personundersøkelsens forløp, og personundersøkers vurdering. I personundersøkelsen knyttet opp mot rusprogram gis det om siktede er i målgruppe for programmet, om siktede anses som egnet for programmet etter personundersøkers

³¹ Forskrift om personundersøkelse i straffesaker (1986) § 4 første ledd

³² Rundskriv om retningslinjer for personundersøkelser i straffesaker (2003) punkt 3 og 12

³³ Prop. 135 L (2010-2011) s. 72

vurdering, samt personundersøkers konklusjon. I forhold til skjemaet i narkotikaprogram vil det komme forslag til individuelt tilpassede tiltak. Blir ikke siktede funnet egnet vil det ikke fremkomme noen forslag om tiltak.

I forvarings personundersøkelser er det et ekstra punkt under andre forhold av betydning hvor det skal gis opplysninger om siktedes fungering i hverdagen, oppvekst, religions-/livssynstilhørighet-utøvelse.

7 Bruken av personundersøkelse

I 2010 ble det fullført 1866 personundersøkelser i Norge³⁴ mot 29 498 i Sverige³⁵ (2009) og 10 157 (2010) i Danmark³⁶. Dette viser en betydelig større bruk av personundersøkelse i våre naboland enn i Norge.

I Norge fra 2001 til 2002 var det en nedgang i rekvirert personundersøkelser med 26%.³⁷ Man anser nedgangen som et resultat av endringen med ny straffegjennomføringslov, som gjorde at retten ikke måtte ha personundersøkelse i forkant av idømmelse av samfunnsstraff, slik som det var med samfunnstjeneste. Frem til 2003 og 2004 var det en mindre økning. Etter 2004 har antall personundersøkelser flatet ut selv om det har kommet nye straffealternativer.

I løpet av 2010 mottok kriminalomsorgen 10 411 ubetingede fengsels- og forvaringsdommer og friomsorgen mottok 4414 dommer på de ulike andre straffealternativer. Til sammen mottok kriminalomsorgen 14 825 dommer, men samme år ble det bare gjennomført 1866 personundersøkelser. I 2009 var 51 % av alle dommer som ble iverksatt på ubetinget straff under 60 dager. Bare 12 % var på et år eller mer. Et av kravene for å idømme samfunnsstraff er at det ellers ikke ville blitt idømt strengere straff

³⁴ <http://www.kriminalomsorgen.no/index.php?cat=78464>

³⁵ http://www.kriminalvarden.se/upload/Informationsmaterial/Arsredovisning_2009.pdf

³⁶ http://www.kriminalforsorgen.dk/Files/Filer/Statistik/Statistik_2010.pdf

³⁷ <http://www.kriminalomsorgen.no/index.php?cat=78464> videre opplysninger om statistikk i dette kapittelet er hentet fra kriminalomsorgens årsstatistikk

enn et år fengsel jf. straffeloven § 28a første ledd bokstav a. Dette viser at det er relativt mange som blir idømt ubetinget fengselsstraff til tross for at de får dommer på under 60 dager. Kandidaten anser at det i disse tilfellene muligens kunne vært tatt en personundersøkelse med vurdering om alternative straffereaksjoner.

Av nyinnsettelse i 2009 utgjorde 22 % promillekjøring.³⁸ I 2010 ble det gjennomført 780 personundersøkelser med tanke på program mot ruspåvirket kjøring. Friomsorgen mottok 582 dommer til fullbyrding av rusprogram i 2010, noe som kan tyde på at en stor del av de det blir utført personundersøkelsene på, blir dømt til rusprogram.

Årsaken til at det er så mange som blir idømte ubetinget fengselsstraff for promillekjøring kan være at det blir avgjort en del tilståelsesdommer, spesielt i forhold til kjøring i ruspåvirket tilstand. En av grunnene kan være at temaet om personundersøkelse aldri blir tatt opp mellom tiltalte og dommer. Da det skal foreligge en personundersøkelse ved pådømmelse av program mot ruspåvirket kjøring, kan det være en del som er egnet og motivert til dette programmet som likevel får ubetinget fengselsstraff.

³⁸ <http://www.kriminalomsorgen.no/index.php?cat=78464>

8 De ulike straffealternativene

8.1 Innledning

Internasjonal, nordisk og norsk forskning viser at straffegjennomføring i samfunnet generelt sett byr på bedre vilkår for å jobbe mot kriminalitet enn straffegjennomføring i fengsel. – St. meld nr. 37 (2007-2008) punkt 7.5.2

I St. meld nr. 37 (2007-2008) står det at forskning på samfunnsstraff viser bedre resultater når det gjelder tilbakefall til ny kriminalitet enn ved bruk av fengselsstraff. Selv om tallene ikke alltid er direkte sammenlignbare siden det foretas en egnethetsvurdering av retten før samfunnsstraff idømmes.³⁹ Det jobbes hele tiden med å utvikle gode og virkningsfulle straffer.

Straff kan som hovedregel bare ilegges ved dom etter grunnloven § 96. I straffeprosessen er det to realitetsspørsmål som må avgjøres i en straffesak, skyldsspørsmål og straffespørsmål. Skyldsspørsmål tar for seg all vurderinger for å ta stilling til om straffeskyld er tilstede, mens straffespørsmål avgjør det som har med reaksjonsfastsettelsen å gjøre. Ettersom personundersøkelsen skal brukes i forhold til valg av straff har denne kun betydning for straffespørsmålet, og skal ikke brukes i forhold til skyldsspørsmål, slik kandidaten tolker det. Personundersøkelsen er innrettet mot reaksjonsfastsettelse som det er påtenkt å nedlegge påstand om, og kan være et nyttig verktøy for å kunne idømme riktig straff. Riksadvokaten har uttalt at det er ønskelig å benytte alternativer til fengselsstraff der slike reaksjonsformer antas å virke bedre for å forbygge kriminalitet.⁴⁰

8.2 Fengsel

Fengsel er en av de hovedstraffene etter straffeloven hvor man kan tenke seg at en personundersøkelse har lite betydning, ettersom denne straffereaksjonen ikke ”krever” noe spesielt av den siktede. Fordelen med en personundersøkelse viser seg i etterkant av dom

³⁹ St. mld 37 (2007-2008) s. 81 og 82

⁴⁰ Riksadvokaten (1/2006) III kap 5

ved at fengselet kan bruke informasjonen aktivt under soningen.⁴¹ Personundersøkelsen kan videre brukes for å finne ut hvilken anstalt den dømte vil ha best nytte av å sone i, selv om dette ikke er formålet med en personundersøkelse jf. straffeprosessloven § 161.

I sum har økningen i antall dommer og lengden på dommene ført til at antall utmålte ubetingede fengselsdøgn i perioden 1999-2006 har steget med 18 %.⁴²

Formålet med straff er etter straffegjennomføringsloven § 2 ” å motvirke nye handlinger, som er betryggende for samfunnet og som innenfor disse rammene sikrer de innsatte tilfredsstillende forhold.” I forhold til den innsatte skal forholdene legges til rette for at den straffedømte gis mulighet til å endre livsførsel og hindre tilbakefall.⁴³ Kandidaten ser at det er bra forskriften presiserer hva som er ment i straffegjennomføringsloven § 2.

Straffegjennomføringsloven § 2 er formulert slik at denne kan leses med forskjellig forståelse.

8.3 Forvaring

Forvaring er en tidsbestemt straff som kan idømmes farlige tilregnelige lovbrøtere i den hensikt å beskytte samfunnet mot ny alvorlig kriminalitet. Utilregnelige personer som har begått alvorlig lovbrudd, skal etter innføringen av det nye særreaksjonssystemet tas hånd om av helsevesenet ved at de av domstolene kan idømmes tvungent psykisk helsevern eller tvungen omsorg.⁴⁴

I mulige forvaringssaker skal det gjennomføres personundersøkelse, jf. straffeloven § 39 d, første ledd, med mindre retten i stedet beslutter at den siktede skal underkastes rettspsykiatrisk undersøkelse jf. straffeloven § 39 d, 2 ledd, jf. straffeprosessloven § 165. Personundersøkelsen skal gi en grundig beskrivelse av siktetes oppvekst, atferd, dennes forhold til alkohol og narkotika og seksualitet. Den skal inneholde en utfyllende beskrivelse av siktede, og gi informasjon om forhold som går lengre tilbake i tid enn ved de to andre

⁴¹ Rundskriv om retningslinjer for personundersøkelser i straffesaker (2003) avsnitt 17

⁴² St. mld 37 (2007-2008) s. 39

⁴³ Forskrift til straffegjennomføringsloven (1986) § 1-2 første ledd

⁴⁴ St. mld 37 s. 45

personundersøkelsene.⁴⁵ Denne type personundersøkelse blir følgelig mer omfattende i sin beskrivelse av både fortid og nåtid enn andre personundersøkelser.

Ut i fra rundskrivet om retningslinjer for personundersøkelser i straffesaker følger det at siktedes farlighet, faren for gjentakelse, og om dom på forvaring bør gis, ikke skal vurderes av personundersøkeren. Personundersøkelsen skal kun gi en faktabeskrivelse av objektive forhold, som igjen vil kunne gi retten mulighet til å ha et grunnlag for å si noe om farlighetsvurderingen.⁴⁶

I praksis vil det i de aller fleste tilfeller være en rettspsykiatrisk vurdering som ligger til grunn for avgjørelsen i forvaringssaker. I 2010 var det registrert totalt 174 personer på forvaring, hvorav det var innhentet personundersøkelse i 26 av sakene.⁴⁷

Det har vært drøftet om man skal gjøre rettspsykiatriske undersøkelser obligatorisk og personundersøkelser valgfri. Departementet antok at det ofte vil være behov for både personundersøkelse og rettspsykiatrisk undersøkelse. De kom frem til at det kun er personundersøkelse som skal være obligatorisk da det ikke alltid er behov for en rettspsykiatrisk vurdering. Avgjørelsen om at personundersøkelser skal være obligatorisk ble begrunnet ved at det alltid vil være nyttig å vite mer om livssituasjonen til den siktede i forkant av en eventuell forvaringsdom.⁴⁸

8.4 Samfunnsstraff

Samfunnsstraff ble innført som en alternativ straffereaksjon til fengsel ved innføringen av straffegjennomføringsloven i 2001. Samfunnsstraffen erstattet de tidligere straffereaksjonene samfunnstjeneste og betinget dom med tilsyn. Samfunnsstraff er hjemlet i straffeloven § 15 første ledd, og er nærmere regulert i straffelovens bestemmelser § 28a, gjennomføringen av samfunnsstraff reguleres i straffegjennomføringsloven kapittel 5. Innholdet i samfunnsstraffen kan være samfunnsnyttig tjeneste, program eller andre tiltak som er egnet til å motvirke ny kriminalitet, jf straffegjennomføringsloven § 53 første ledd.

⁴⁵ Ot.prp. nr 87 (1993-94) s. 112, NOU 1990 nr. 5 og Ot. prp. nr. 87 (1993-1994)

⁴⁶ Prp. 135 L s. 72

⁴⁷ Prop. 135 L (2010-2011) s. 72

⁴⁸ Ot. Prp. Nr. 90 (2003-2004) s. 284

I prinsippet kan samfunnsstraff idømmes for hvilken som helst type lovbrudd. Rettspraksis er førende i forhold til hvilken lovbrudd som blir sett på som egnet eller uegnet i forhold til samfunnsstraff. Samfunnsstraff skal imidlertid ikke brukes dersom lovbruddet ville innebære fengselsstraff på mer enn ett år jf. straffeloven § 28a første ledd bokstav a. Unntaket er når *”lovbryteren var under 18 år på handlingstidspunktet, og ellers når sterke grunner taler for at samfunnsstraff idømmes.”* jf. straffeloven § 28a andre ledd. Videre kan samfunnsstraff idømmes hvis *”hensynet til straffens formål ikke taler mot en reaksjon i frihet.”* jf. Straffeloven § 28a første ledd bokstav b. Det er ikke anbefalt å bruke samfunnsstraff ved alvorlige volds- eller sedelighetsforbrytelser. Maksimumslengde på en samfunnsstraff er 420 timer og minimumslengde er 30 timer.⁴⁹ Gjennomføringstiden skal normalt tilsvare den subsidiære fengselsstraffen, er den subsidiære fengselsstraffen kortere enn 120 dager, kan det likevel settes en gjennomføringstid på 120 dager, jf. straffeloven § 28a andre ledd bokstav c. Kriminalomsorgen fastsetter det nærmere innholdet i samfunnsstraffen innenfor de rammene som domstolen setter, jf. straffegjennomføringsloven § 52. Siktete må samtykke i samfunnsstraff og ha bosted i Norge, jf. straffeloven § 28a første ledd bokstav c. Det er ingen krav i loven om at det skal foreligge en personundersøkelse før idømmelse av samfunnsstraff. Det kan ifølge Langbach⁵⁰ ofte være hensiktsmessig å innhente en personundersøkelse.

Antall personer som gjennomfører samfunnsstraff i Norge har økt.⁵¹ I 2002 ble det idømt 424 samfunnsstraffer, frem til 2006 økte tallet til 2683 dommer. Etter dette har tallet ligget stabilt uten videre økning av bruken og i 2010 var det 2647 dommer på samfunnsstraff.⁵² I forhold til samfunnsstraff er bruddprosenten lav, og det bekrefter at både kriminalomsorgens kontroll og de reaksjoner som er til rådighet ved brudd, virker tilfredsstillende.⁵³

⁴⁹ Straffeloven § 28a tredje ledd bokstav a

⁵⁰ Langbach (2007) s. 100

⁵¹ St. mld. 37 (2007-2008) s. 47.

⁵² <http://www.kriminalomsorgen.no/index.php?cat=78464>

8.5 Program mot ruspåvirket kjøring

Ved lov av 29. juni 2007 nr. 84 ble det vedtatt endringer i vegtrafikkloven og straffeloven hvor ordningen med promilleprogram ble utvidet til også å omfatte personer som kjører påvirket av andre rusmidler enn alkohol. Lov og forskriftsendringer i relasjon til program mot ruspåvirket kjøring trådte i kraft 1. november 2008. Endringene i vegtrafikkloven § 31 og straffeloven § 53 nr. 3 bokstav e medfører at domstolene som vilkår for å utsette fullbyrdelse av straffen, kan bestemme at personer som blir dømt for overtredelser av vegtrafikkloven § 31 jf. § 22 første ledd gjennomfører et program mot ruspåvirket kjøring. Ordlyden i vegtrafikkloven § 31, femte ledd lyder:

Den som ellers ville ha blitt idømt bot og ubetinget fengsel for overtredelse av § 22 første ledd, kan i stedet idømmes bot og ubetinget fengsel med vilkår om program mot ruspåvirket kjøring som nevnt i straffeloven § 53 nr. 3 bokstav e.

Hvem programmet gjelder for er spesifisert i G-2009 nr. 1 Retningslinjer til forskrift om program mot ruspåvirket kjøring § 1, 2 punkt:

Programmet gjelder personer som har problem med bilkjøring og ruspåvirkning i kombinasjon.

Formålet med programmet er å motvirke nye straffbare handlinger ved kjøring i ruspåvirket tilstand, tryggere trafikkmiljø og minske trafikkulykker.⁵⁴

Det er ikke tanken at programmet skal innebære en generell rusavvenning.⁵⁵

Personundersøkelse skal alltid rekvireres når det kan være aktuelt å idømme program mot ruspåvirket kjøring etter straffeloven § 53 nr. 3 bokstav e, jf. forskrift og tilhørende

⁵³ St. mld. 37 (2007-2008) s. 133.

⁵⁴ Forskrift til program mot ruspåvirket kjøring (1986) § 2

⁵⁵ Retningslinjer til program mot ruspåvirket kjøring.

rundskriv G – 10/2002 § 3. I personundersøkelsen skal det vurderes om siktede er i målgruppen og det skal bli foretatt en egnethetsvurdering.⁵⁶

Innholdet i programmet tilrettelegges av kriminalomsorgen ut i fra den enkeltes forutsetninger og behov. Programmet skal gi kunnskap om konsekvenser av ruspåvirket kjøring, og en bevisstgjøring slik at den domfelte tar ansvar for egne handlinger.⁵⁷

Programmet er delt opp i tre deler. Individuelle samtaler minimum hver 14 dag, en undervisningsdel på 20 til 30 timer i gruppe eller individuelt, og en kartlegging av domfeltes behandlingsbehov hvor vurderingen skal angi om domfelte har rett til tverrfaglig spesialisert rusbehandling.⁵⁸ Det er viktig at den siktede må samtykke i at han ønsker å gjennomføre programmet. Samtykkeerklæring skal signeres og legges ved personundersøkelsen. Før samtykkeerklæringen signeres skal den siktede gis utførlig informasjon om programmets innhold, og hva samtykket innebærer jf. forskriften § 4 første og andre og tredje ledd. Dette betyr at samtykket kan trekkes både etter domfellelse og etter start av straffegjennomføringen.⁵⁹

8.6 Prøveordning med narkotikaprogram med domstolskontroll

Prøveordningen med narkotikaprogram med domstolskontroll ble vedtatt av Stortinget i 2005, jf. Lov 17. juni 2005 nr. 92, og startet opp som prøveordning i Bergen og Oslo 1. januar 2006.

Narkotikaprogram har på lik linje med rusprogram sin hjemmel i straffelovens § 53, punkt tre, bokstav e, jf. straffeprosessloven § 52.

Rusmisbrukere som tidligere ville ha blitt dømt til ubetinget fengselsstraff for kriminelle handlinger, kan istedenfor dømmes til å følge et rehabiliteringsprogram. Ordningen er frivillig, slik at domfelte kan velge fengselsstraff i stedet. Formelt sett er deltakelse i rehabiliteringsprogrammet et vilkår for betinget dom, jf. straffeloven § 53 nr. 3 e. Hvis programmet ikke følges etter vilkårene, kan reaksjonen bli omgjort til ubetinget fengsel for

⁵⁶ Prop. 135 L (2010-2011) s. 72

⁵⁷ Forskrift om program mot ruspåvirket kjøring § 6, første avsnitt.

⁵⁸ Forskrift om program mot ruspåvirket kjøring (1986) § 6 tredje og fjerde avsnitt.

⁵⁹ Forskrift om program mot ruspåvirket kjøring (1986) § 4 andre ledd

resttiden.⁶⁰ Målgruppen er rusmiddelavhengige som er dømt for narkotikarelatert kriminalitet, jf. straffeloven § 53 nr. 6. I forskrift om prøveordning med narkotikaprogram med domstolskontroll § 3 er dette definert som *”overtredelser av straffeloven § 162 og legemiddeloven § 31 annet ledd, lovbrudd begått under påvirkning av illegale rusmidler og lovbrudd begått for å finansiere eget rusmiddelbruk”*. Denne definisjonen favner mye, og innebærer få begrensninger med hensyn til forbrytelsens art eller alvor. Formålet er å forebygge ny kriminalitet og fremme domfeltes rehabilitering.⁶¹

I 2010 fikk 21 personer dom på narkotikaprogram.⁶²

Kriminalomsorgen er ansvarlig for å utarbeide personundersøkelse i et tett samarbeid med teamet som eventuelt skal jobbe med domfelte i forbindelse med narkotikaprogrammet.⁶³

8.7 Prøveordning med ungdomsstraff

Ungdomsstraff er et prøveprosjekt og lovverket for denne straffeformen er ny og enda ikke gjeldende; lov om endring i straffeloven, straffeprosessloven, straffegjennomføringsloven, konfliktrådsloven m. fl. (alle lovhenvisninger i dette kapitlet er til denne loven som ikke er trådt i kraft ennå.) Denne straffeformen har startet opp som et prøveprosjekt i Telemark og Sør-Trøndelag.

Det foreligger pr. i dag lite informasjon om den praktiske bruken av personundersøkelse opp mot ungdomsstraff.

En av endringene medfører at ungdomsstraff inntatt som en av de alminnelige straffene i straffeloven § 15. Videre følger det at det også vil bli endringer i Lov av 15. mars 1991 nr. 3 om meglings og konfliktråd.

Det at ungdomsstraffen ikke er hjemlet i lov mener departementet ikke er noen lovteknisk hindring for å bruke det som reaksjon som prøveordning.⁶⁴

⁶⁰ St. mld 37 (2007-2008) s. 47

⁶¹ Forskrift om prøveordning med narkotikaprogram med domstolskontroll § 1 andre ledd

⁶² <http://www.kriminalomsorgen.no/index.php?cat=78464>

⁶³ Forskrift om prøveordning med narkotikaprogram med domstolskontroll § 5

⁶⁴ Prop. 135 L (2010-2011) kap. 10.14.3, 3 avsnitt.

Dette innebærer at alle de berørte konfliktråd skal ha en eller flere ungdomscoordinatorer jf. § 2. Det er ungdomscoordinatoren som har ansvaret for saken fremmes for konfliktrådet til ungdomsplan er gjennomført jf. § 8. Både kriminalomsorgen og politiet deltar på gjennomføringen av ungdomsstormøter, jf. § 18 andre ledd og er en del av oppfølgingsteamet som ungdomscoordinatoren har ansvaret for jf. § 20.

Vilkårene for å bli idømt ungdomsstraff følger av § 52a, hvor det fremkommer at man kan bli dømt til ungdomsstraff med ungdomsstormøte og ungdomsplan i stedet for fengselsstraff. Vedkommende må være under 18 år gammel på handlingstidspunktet, begått gjentatt eller alvorlig kriminalitet, lovbrøteren må samtykke, ha bosted i Norge og hensynet til straffens formål må ikke med tyngde tale mot en reaksjon i frihet, jf. § 28c e ledd, punkt a til d. I dom på ungdomsstraff skal retten fastsette en gjennomføringstid på mellom seks måneder og to år jf. § 52b.

Deltagerne i ungdomsstormøtene er de parter som er berørt av saken, herunder fornærmede, domfelte og deres verger.⁶⁵

Ungdomsstraff bygger på ”Restorativ justice” som er en teori som vektlegger at en skal gjenopprette skaden som er forårsaket av eller oppstått som en følge av kriminell atferd. Dette oppnås best gjennom et samarbeid mellom alle berørte parter”.⁶⁶ Det er et element at det foreligger lite forskning bak ”Restorativ justice” og tankegangen som kan belyse den forventede positive effekten.⁶⁷

Videre skal det foreligge en ungdomsplan som skal bidra til å forebygge ny kriminalitet. Ungdomsplanen kan inneholde ulike former for kriminalitetsforebyggende tiltak, tiltak som vil innebære restriksjoner for og kontroll av den domfeltes daglige liv, tiltak som fremmer integrering i samfunnet, ikke-økonomisk kompensasjon til fornærmede, og eller tiltak med et straffende element.⁶⁸

⁶⁵ Prop. 135 L (20120-2011) punkt 10.1, 4 avsnitt

⁶⁶ NOU 2008 nr 15 S. 24

⁶⁷ Prop 135 L punkt 10.14.1

⁶⁸ Prop 135 L punkt 10.1 avsnitt 5

9 Taushetsplikt og bruk av kilder

9.1 Innledende ord til bruk av kilder

I Grunnlovens § 100 femte ledd gis det mulighet til å sette begrensninger ved lov for å ivareta personvern. Uskyldspresumsjonen finnes i menneskerettsloven art 6 punkt 2, hvor enhver skal anses uskyldig inntil skyld er bevist etter lov. Dette er elementer man må ta hensyn i behandlingen av siktede i forhold til alle deler av personundersøkelsen. I Nut - 1969 nr. 3 fordres det at det tas hensyn når det skal legges frem ”*ømtålige opplysninger om tiltaltes personlighet og privatliv.*” Dette ettersom informasjonen blir gitt før skyldsspørsmålet er avgjort.

Personundersøkelsen bør gjennomføres på en slik måte at det ikke blir ”*unødig ulempe eller krenkelse for siktede eller andre, jf. straffeprosessloven § 169*”.⁶⁹ Dette er forhold som må vurderes ved innhenting av opplysninger fra kilder.

Hvis man ikke finner egnede kilder bør det komme frem hvorfor det ikke foreligger kilder. I noen tilfeller er grunnen til dette at den siktede ikke ønsker at personundersøker innhenter informasjon. I andre tilfeller kan det være slik at det ikke finnes egnede eller relevante kilder. Andre årsaker kan være at den siktede ikke har et offentlig nettverk og at det ikke er formålstjenlig å bruke pårørende som kilde. Personundersøker må veie opp behovet for å belyse situasjonen mot behovet for å ivareta den siktede. Dette må vurderes sammen med den siktede og avgjør hva som kan lønne seg. Det kan videre avklares med den siktede i forkant hva man kan spørre kilder om.

⁶⁹ Rundskriv om retningslinjer for personundersøkelser i straffesaker (2003) avsnitt 14

Kandidaten tolker det dit hen at opplysninger fra kilder som tas med i personundersøkelsen bør ikke siktede få mulighet til å endre på. Dette følger av behovet for et godt faglig produkt med troverdighet for domstolen. Siktede bør få anledning til å komme med uttalelser for å bekrefte eller komme med innvendinger mot det kildene har sagt. Annen måte å innhente informasjon kan være ved at siktede selv tar med skriftlige dokumenter.

I tilfeller hvor den siktede er under 18 år må personundersøker be om vergens samtykke for å innhente opplysninger. I de tilfellene det skulle være motstrid mellom det vergen og siktede mener i forhold til om samtykket skal gis, er det vergens standpunkt som er avgjørende, jf. vergemålsloven § 39 og barneloven §§ 30 følgende.

I forarbeidene til forvaltningsloven gjelder det ingen formkrav til samtykket, men det må *”gis under omstendigheter som sikrer at det er skjedd frivillig, etter moden overveielse og med full oversikt over konsekvensene”*, jf. Ot. Prp. Nr. 3 (1976-1977) s. 146.

9.2 Samtykke til å innhente informasjon fra offentlige myndigheter og tjenestemenn

Taushetsplikten gjelder all informasjon om siktedes personlige forhold som personundersøker får kjennskap til i tjenesten eller arbeid for politiet eller påtalemyndigheten jf. straffeprosessloven § 61a første ledd nr 1.

Unntak fra taushetsplikten i straffeprosessloven § 61a første ledd nr 1 kan kun skje hvis det i den konkrete saken finnes hjemmel for det, jf. straffeprosessloven § 61b. For personundersøker innebærer dette at informasjon kan innhentes når siktede samtykker jf. straffeprosessloven § 61b første ledd bokstav a. Etter loven må samtykket innhentes fra de ”som har krav på taushet”. De som er vernet av taushetsplikten er de som kan gi samtykke til opphevelse av taushetsplikten.

Hensiktsmessige kilder for en personundersøkelse er andre offentlige organer, deres taushetsplikt reguleres i ulikt lovverk som; forvaltningsloven § 13 flg, sosialtjenesteloven § 8-8, opplæringsloven § 15-1, helsepersonelloven kap 5, helseregisterloven § 15, barnevernloven § 6-7, politiloven § 24 og straffeprosessloven § 61 a flg. Dette medfører et

vern som vanskeliggjør innhenting av informasjon fra offentlige uten samtykke. Reglene er laget for å beskytte og gi et tillitsforhold mellom det offentlige og individet. Man kan innhente informasjon ved samtykke fra den det gjelder.⁷⁰

For mindreårige, det vil si personer som er umyndige ettersom de er under 18 år, er det i utgangspunktet foreldrene som treffer avgjørelsen om ”personlige forhold”, jf. barneloven § 30, 1 ledd.

I prop. 135 L påpeker helsedirektoratet at de opplysningene som fremkommer i personundersøkelsen kan være svært sensitive. Mange av opplysningene er helseopplysninger, taushetsplikten i helsepersonelloven er streng fordi enhver skal kunne oppsøke helsetjenesten uten å være redd for at opplysningen vil bli benyttet i andre sammenhenger. Datatilsynet er mener at det må innhentes et ”*samtykke fra siktede for å kunne innhente opplysninger fra ulike etater. Datatilsynet fraråder en eventuell oppheving av taushetsplikten i forbindelse med personundersøkelse, da en innskrenkning kan få uheldige ringvirkninger for tillitsforholdet mellom det offentlige støtteapparat og den enkelte*”.⁷¹

Etter straffeprosessloven § 168 skal offentlige myndigheter og tjenestemenn bistå personundersøker med opplysninger som denne ber om til bruk for saken i den utstrekning det ikke strider mot taushetsplikt. Dette medfører at reglen har liten verdi hvis den siktede ikke samtykker i at man kan innhente opplysninger ettersom personundersøker også er underlagt strenge taushetsregler.⁷² Kandidaten anser at § 168 er nyttig i de tilfellene personundersøker har et samtykke fra siktede og tar kontakt med en offentlig myndighet, ettersom den offentlige myndigheten skal gi opplysninger til personundersøkelsen. Ønsker den siktede at de skal gis opplysninger tolker kandidaten det som en plikt at offentlige bistår den siktede med dette jf. straffeprosessloven § 168.

⁷⁰ Prop. 135 L (2010-2011) s. 73

⁷¹ Prop. 135 L (2010-2011) s. 80

⁷² Stey (2005) s.16

9.3 Samtykke til å innhente informasjon fra private personer

Friomsorgen har som hovedregel ikke anledning til å kontakte privatpersoner og private bedrifter uten siktedes samtykke, jf. taushetsplikt i straffeprosessloven § 61a nr 1.

Det å ta kontakt med pårørende kan være en belastning for de det gjelder. Redsel for konflikt med den siktede kan oppstå og dermed påvirke hva slags opplysninger de gir. Personundersøker bør ta hensyn til både den siktede og de pårørende i forhold til opplysninger og viktigheten av det man blir kjent med. Opplysningene skal være nødvendig og av verdi for avgjørelsen i saken.⁷³ Når det gjaldt å innhente opplysninger fra pårørende ble det allerede i 1978-1979 etterlyst informasjon om hva disse opplysningene skulle brukes til. De pårørende var ikke alltid klar over at informasjonen kunne bli brukt i retten og at de fikk for lite informasjon om at de ikke plikter å gi opplysninger. Det er derfor av stor betydning at de pårørende vet hva det innebærer hvis de gir opplysninger til en personundersøker.⁷⁴ Personundersøker bør gjøre de pårørende kjent med at siktede, eventuelt siktedes verge, har samtykket til at informasjon kan innhentes. De pårørende bør informeres om at de ikke plikter å gi opplysninger til personundersøker, dette har sammenheng med straffeprosessloven § 122 som fritar siktedes ektefelle og angitte slektninger fra vitneplikt. Det er videre viktig at de blir informert om at den siktede vil bli kjent med innholdet i personundersøkelsen og informasjonen som blir gitt i denne, jf. forskrift om regler om personundersøkelse i straffesaker § 11 og rundskrivet om retningslinjer for personundersøkelse i straffesaker punkt 11.

9.4 Hva ligger i begrepet ”personlige forhold”

Personundersøker innhenter opplysninger gjennom samtaler med siktede og ved å henvende seg til personer, institusjoner og myndigheter. Det skal ikke innhentes

⁷³ Rundskriv om retningslinjer for personundersøkelse i straffesaker (2003) punkt 7

⁷⁴ Rundskrivet om retningslinjer for personundersøkelse i straffesaker (2003) punkt 11

opplysninger om ”personlige forhold” med mindre opplysningene er av betydning for avgjørelsen av saken.⁷⁵

Myhrer skriver om betydningen av at man har oversikt over spredning av opplysninger som kan brukes til kontroll og regulering ovenfor enn selv.⁷⁶ Det er en utvikling i samfunnet som gjør det svært viktig med regler rundt personvernet.

De generelle reglene om taushetsplikt vedrørende ”personlige forhold” utgjøres først og fremst av bestemmelsene i straffeprosessloven 61a, første ledd, bokstav a, forvaltningsloven § 13, første ledd bokstav a, jf. andre ledd, og domstolloven § 63a, første ledd, bokstav a. Dette medfører begrensninger i forhold til innhenting av opplysninger til en personundersøkelse.

Det finnes ulike typer av ”personlige forhold.” Familiære opplysninger og privatpersoners økonomi bidrar til å beskrive og karakterisere personen, og må følgelig anses som ”personlige forhold”.⁷⁷ Utdannelse og arbeidsforhold er også med på å beskrive en person, men flere opplysninger om utdannelse og arbeidsforhold faller likevel innenfor oppregningen i forvaltningsloven § 13 andre ledd over forhold som i seg selv ikke kan regnes som personlige, jf. særlig ”yrke og arbeidssted”. Utførelsen av arbeid, som om personen er dyktig eller mindre dyktig, regnes som ”personlige forhold”.⁷⁸ Opplysninger om fysisk og psykisk helse, holdninger og legning er ”personlige forhold”, selv om det er av varierende grad av sensitivitet. I utgangspunktet er ”personlige forhold” hva personen gjør på fritiden sin, dette innebærer også opplysninger om medlemskap i fritidsorganisasjoner.⁷⁹

Det som er viktig i forhold til taushetsplikten er at den skal gi den siktede kontroll over opplysninger som vedkommende rettslige eller faktisk har vært ”tvunget” til å gi offentlige organer.⁸⁰

⁷⁵ Jf. forskrift om personundersøkelse i straffesaker (1986) § 9

⁷⁶ Myhrer (2001) s. 80

⁷⁷ Myhrer (2001) s. 133 og 134

⁷⁸ Myhrer (2001) s. 137 og 138

⁷⁹ Myhrer (2001) s. 139-140

⁸⁰ Myhrer (2001) s. 173

Formålet med taushetsplikt er å gi siktede tillit til at opplysningene han/hun har gitt ikke vil bli spredd for uvedkommende, dette behovet er tilstede uavhengig av hvilken etat det dreier seg om.⁸¹

Ettersom det kun skal innhentes opplysninger om ”personlige forhold” som er av betydning for saken blir det viktig at personundersøker har fokus på det som kan være relevant for domstolens reaksjonsfastsettelse.

10 Rehabiliteringshensynet

Rehabiliteringsideologien startet allerede på begynnelsen av 1800-tallet som et resultat av private initiativer på ulike steder i verden.

Etter hvert oppsto en ”behandlingsoptimisme” som bygde på tanken om at det er mulig å ”helbrede” en lovbrøyer fra sine kriminelle tendenser eller fra kriminalitetens sykdom. Andenæs⁸² uttaler at en personundersøkelse av siktede har fått større betydning i siste århundre enn tidligere. Dette henger sammen med utviklingen av et mer differensiert reaksjonssystem som har gjort det nødvendig å rette søkelyset mot lovbrøyerens personlighet og livsforhold, for at man skulle kunne velge den mest hensiktsmessige reaksjonen. Personundersøkelsen har ikke blitt brukt så mye som man regnet med da straffeprosesslovkomiteen ga sin innstilling i 1969.

Andenæs uttalte at:

Ved bedømmelsen av behovet for personundersøkelse kan man ikke se bort fra at straffeutmålingen i de fleste ordinære straffesaker skjer nokså taktmessig på grunnlag av lovovertrædelsens grovhet og tiltaltes tidligere strafferegister, og ikke ut fra hensynet til hvilken reaksjon som gir de beste muligheter for lovovertræderens fremtidige tilpasning til samfunnet.⁸³

⁸¹ Myhrer (2001) s. 173

⁸² Andenæs (2009) s. 237

⁸³ Andenæs (2009) s. 237

Norsk straffelovgivning og straffegjennomføring bygger på humanitet, rettssikkerhet og likebehandling. Respekt for individet er et viktig prinsipp.⁸⁴

Det er viktig å få kunnskap om personen, og rehabiliteringshensynet blir vurdert grundigere under gjennomføring av straff. Personen bak kriminaliteten har blitt mer synlig nå enn tidligere. Man ønsker å finne en straff som kan være med på å forebygge ny kriminalitet i fremtiden, samt styrke de som ønsker å endre seg og de som er under rehabilitering.

Ut fra kunnskap om at fengsel kan vanskeliggjøre domfeltes sosiale rehabilitering, uttalte departementet i St. meld 37 at det skal i størst mulig utstrekning brukes alternative reaksjons- og straffegjennomføringsformer.⁸⁵ Det er en forutsetning at samfunnets sikkerhet til enhver tid skal være ivaretatt. Til tross for dette viser rettspraksis, eks HR-2008-2160-A, at selv om den siktede er i en rehabiliteringssituasjon og personundersøkelsen taler for samfunnsstraff, vil fokuset rettes mot lovbruddets grovhet.

Det er dommer som viser at Høyesterett i enkelte tilfeller gir samfunnsstraff i saker som det normalt sett ikke idømmes. I en sak vedrørende straffelovens § 229 ble det tatt hensyn til at siktede hadde gjort *”alvorlig anstrengelser for å komme inn i et ordnet og rusfritt liv, bør samfunnet om mulig komme vedkommende i møte, også ved at det straffrettslige reaksjonssystemet utnyttes i rehabiliteringsøymed.”* Grunnlaget for at samfunnsstraff ble vurdert som en riktig reaksjon var vedkommendes livssituasjon. I denne avgjørelsen refereres det til personundersøkelsen hvor arbeidsgiveren, lensmann og personundersøker kommer med opplysninger om vedkommende som støtter endringen han var i.⁸⁶

Kandidaten mener at dette viser at retten fikk godt dokumenterte opplysninger gjennom personundersøkelse som hadde betydning for valg av reaksjon.

Det blir stadig lovfestet andre gode alternativer til fengselsstraff hvor fokuset er rettet mot rehabilitering og mulighet for et fremtidig lovlydig liv. Domstolene i enkeltsaker velger alternative reaksjonsformen fremfor fengsel når forholdene ligger til rette for det.

⁸⁴ Prop. 135 L (2010-2011) s. 20

⁸⁵ St. mld. 37 (2007-2008) s. 132

⁸⁶ HR-2006-1966-A

Domstolene vurderer hva slags alternative reaksjonsformer som på en god måte kan bidra til at formålet med straffen nås, og hvordan disse alternativene kan utvikles videre i tråd med lovgivers intensjoner. Det er større vekt på at individuelt tilpasset straff vil kunne kreve at personundersøkelser brukes langt oftere enn pr. i dag. En av fordelene med straffgjennomføring i samfunnet er at denne straffeformen ikke forårsaker noe oppbrudd i den domfeltes liv.⁸⁷

Høyesterett har uttalt:

Utgangspunktet er at samfunnsstraff er forbeholdt tilfeller hvor straffen ellers ville ha vært fengsel i opp til et år. Men etter andre ledd i bestemmelsen er det adgang til å benytte samfunnsstraff også hvor den ubetingede straffen ville blitt høyere enn ett år, når "sterke grunner taler for det" og hensynet til straffens formål ikke taler mot en reaksjon i frihet.⁸⁸

Høyesterett har flere ganger gitt uttrykk for at det kan idømmes samfunnsstraff ved grove narkotikaforbrytelser dersom det foreligger klare og sterke rehabiliteringshensyn eller andre spesielle forhold, jf. Rt-2009-1045 avsnitt 9 med videre henvisninger. Denne praksisen har god forankring i forarbeidene til endringen i straffeloven § 28a. Matningsdal uttaler at Høyesterett de senere årene har strukket seg svært langt i å anvende samfunnsstraff dersom den domfelte i lang tid har vært tung narkotikamisbruker, og det foreligger lovende rehabilitering.⁸⁹ Dette er i tråd med uttalelsene til riksadvokaten i 2008 s. 12 at "valg av straffereaksjon er et viktig virkemiddel for å fremme rehabilitering og forebygge fortsatt kriminell aktivitet". Personundersøkelser i slike saker vil være et nyttig verktøy for å få belyst rehabiliteringshensynet.

⁸⁷ St. mld 37 (2007-2008) s. 132

⁸⁸ HR-2011-1692-A

⁸⁹ Matningsdal (2010) s. 56

11 Hvilken betydning har personundersøkelsen ved domstolens reaksjonsfastsettelse.

I Nut-1969 nr. 3 Innstilling om rettergangsmåten i straffesaker fra Straffeprosesslovkomiteen ble det uttalt at for å ha en gjennomført individuell behandling av alle lovbrutere ville det optimale være personundersøkelse i alle saker. Selv om Straffeprosesslovkomiteen mente at dette ikke var en realistisk målsetting eller et ønskelig utfall for hvert individ som er siktet for et lovbrudd viser det et fokus på personundersøkelsens betydning for domstolens reaksjonsfastsettelse. For å se på personundersøkelsens betydning har kandidaten valgt å dele opp dette kapitlet i forhold til temaene som tenkes å ha betydning for reaksjonsfastsettelsen.

11.1 Personundersøkers vurdering

Personundersøker skal gi en faglig vurdering ut i fra en helhetsvurdering av den informasjonen som kommer fra siktede og kilder.⁹⁰

Det fremkommer ingen steder hva slags innhold denne vurderingen bør ha for at den skal være nyttig for retten, eller hva retten forventer av personundersøkers vurdering. Slik personundersøkelsen foreligger i dag får retten en vurdering, basert på informasjonsinnhenting, i forhold til situasjonen til den siktede. Men også at personundersøker kan gi retten en tilbakemelding på den siktedes atferd i forbindelse med gjennomføringen.

I Høyesterett, HR-2010-1611-A, blir det referert til personundersøkers vurdering, som er gjort av siktede i to personundersøkelser, gjennomført med ca seks måneders mellomrom. I den første vurderingen i mars 2010 uttalte personundersøker at:

⁹⁰ Rundskriv om retningslinjer for personundersøkelse i straffesaker (2003) punkt 12

Personundersøker oppfatter at siktede ønsker en endring i sin situasjon, men at hun har behov for veiledning og hjelp for å finne ut hvordan dette skal skje. Ved en eventuell samfunnsstraff vil det være en klar fordel med et samarbeid med oppfølgingstjenesten.

Her er det ingen førende kommentarer fra personundersøker i forhold til reaksjonsfastsettelsen, men en forsiktig antydning av at ved en samfunnsstraff så har kriminalomsorgen en tanke om innhold i straffegjennomføringen. I den andre vurderingen foretatt i september 2010 har uttaler personundersøker:

Personundersøker oppfatter siktede som noe likegyldig og lite engasjert i forhold til hva som må til for å klare seg selv. Denne opplevelsen deles av siktetes mor. Personundersøker er usikker på om denne atferden kan skyldes depresjon, og har anbefalt at siktede tar kontakt med lege for henvisning til psykolog/PPT.

Høyesterett la vekt på personundersøkelsens innhold og personundersøkers vurdering, og tiltalte ble dømt til samfunnsstraff.

Personundersøker kan videre si noe om opplevelsen av siktede, møtte han/hun rusfri til samtalene, om siktede var presis, om siktede avsto fra å møte til avtaler, og hvordan var det å samarbeide med den siktede. I de alternative straffereaksjonene er det krav om å møte rusfri til avtaler. Det å møte ruset innebærer ruskontroll og innskjerpende samtaler tilpasset de ulike straffereaksjonene. I for eksempel rusprogram reguleres dette ved forskriftens § 7 bokstav a og b hvor det kreves at domfelte må ”møte til fastsatt tid og sted til alle avtaler” og ”være upåvirket av berusende eller bedøvende midler.” I forhold til samfunnsstraff reguleres dette tilsvarende i straffegjennomføringsloven § 54 første ledd bokstav a og b: ”Møte til fastsatt tid og sted” og ”Være upåvirket av berusende eller bedøvende midler ved fremmøte.” Et viktig element er at selv om siktede skal lese gjennom personundersøkelsen og signere denne, og dermed er kjent med innholdet, kan ikke siktede endre på personundersøkers vurdering.

11.2 Kvaliteten på personundersøkelsen

Kvalitetene på personundersøkelsen pr. dags dato varierer sterkt og det er grunnlag for lovendring som sikrer et bedre grunnlag for valg av reaksjon og straffeutmåling.⁹¹

I NOU 2008 nr.15 barn og straff s. 39 til 41, er det fremlagt en gjennomgang av bruken av personundersøkelser. Dette gjelder for de mellom 15 og 18 år, men viser godt bruken av personundersøkelser og de ulikheter som foreligger. Gjennomgangen av straffesakene viste at en personundersøkelse ikke alltid var vedlagt straffesaksdokumentene. I den forbindelse ble samtlige friomsorgskontorer i landet spurt om det var foretatt personundersøkelse av de aktuelle gjerningspersonene. Undersøkelsen viste at det var utført personundersøkelse i 1/3 av de undersøkte i sakene (til sammen 50 personundersøkelser). Det viste følgelig at det var utført få personundersøkelser for en gruppe hvor det i rundskriv fra Riksadvokaten i flere år har kommet føringer om at det skal foretas personundersøkelse. Personundersøkelsene varierte sterkt i kvalitet, alt fra undersøkelser med kun siktede som kilde, til undersøkelser med flere kilder og gode opplysninger av forholdet rundt gjerningspersonen.

I NOU 2008 nr. 15 er det vedlagt en sak som illustrer forskjellen godt. Det var utført to personundersøkelser av samme gjerningsperson to ganger med to års mellomrom. Det var stor forskjell på kvaliteten på de to personundersøkelsene på samme person. Den første personundersøkelsen hadde lite informasjon, mens den andre hadde utfyllende opplysninger både om den siktedes bruk av rusmidler og om hans livssituasjon. I tillegg var det gitt utfyllende opplysninger om hvilket nettverk han hadde, og muligheter for videre arbeid. Det kom frem at det ville være en fordel om han fikk sone med en progresjon med mer og mer åpne alternativer, og at den videre oppfølgingen fra barnevernet burde oppstartes i god tid før en løslatelse. Den utfyllende personundersøkelsen viser hva som har blitt forsøkt gjort, og hva som kan bidra til å hjelpe å finne riktig tiltak under soning for den siktede.

Denne undersøkelsen ble gjort med tanke på barn og unge, men kandidaten mener at man kan trekke paralleller fra denne undersøkelsen til personundersøkelser generelt. Når det

⁹¹ Prop. 135 L (2010-2011) s. 74.

gjelder sistnevnte personundersøkelse viser den at det kan være nyttig for retten i forbindelse med valg av reaksjon, men også nyttig for kriminalomsorgen hvis utfallet skulle bli fengsel. Personundersøkelsen vil få mer troverdighet for retten når man får verifisert opplysninger gjennom andre kilder. En del informasjon som kriminalomsorgen har fra før av kan brukes, men ellers er man avhengig av at den siktede samtykker i at man kan bruke andre opplysninger. Det er viktig for personundersøkelsens troverdighet at opplysningene baseres på flere enn siktede selv.⁹²

11.3 Likhetsprinsipp og høy kvalitet

Langbach⁹³ uttaler at de viktigste målene for straffesaksbehandling er høy kvalitet, høy rettsikkerhet og høy effektivitet.

*Likhetsprinsippet innebærer at like tilfeller skal bedømmes likt.*⁹⁴

Prinsippet innebærer at loven skal tolkes på samme måte i alle saker hvor den kommer til anvendelse. Likhetsprinsippet er vanskelig å kontrollere ettersom det er utfordrende å bedømme om når to forhold er like. Handlinger med omtrent samme grad av straffeverdighet skal dømmes så likt som mulig, noe som er utfordrende og får betydning for reaksjonsfastsettelsen. Det er derfor vide strafferammer, som gir domstolen mulighet til å vurdere straffeverdighet av forskjellige handlinger i forhold til hverandre. Kontrollen med at likhetsprinsippet blir etterlevd i praksis er forsøkt ivaretatt ved at Høyesterett har kompetanse til å overprøve underordnede domstolars reaksjonsfastsettelse, jf. straffeprosessloven § 306.⁹⁵ Ettersom kandidaten mener at bruken av personundersøkelse er noe tilfeldig kan det være at likhetsprinsippet ikke er så godt ivaretatt som det burde i forhold til reaksjonsfastsettelsen.

⁹² Stey (2005) s. 16

⁹³ Langbach (2006) s. 47.

⁹⁴ Eskeland (2006) s. 57

⁹⁵ Eskeland (2006) s. 57

På 1980 tallet ble det utgitt en rekke tidsskrifter for kriminalomsorgen som rettet kritikk i forhold til anvendelsen av personundersøkelse. Det ble hevdet at det var vilkårlig om personundersøkelse ble benyttet og at dette medførte usakelig forskjellsbehandling av klienter.⁹⁶ I Tidsskrift for kriminalomsorgen i 1985⁹⁷ stod det at i Norge så åpner loven for det rene skjønn i forhold til når personundersøkelse skal benyttes. Videre uttalte forfatteren av innlegget at hvis personundersøkelsen ikke virker inn på reaksjonsfastsettelsen blir enhver personundersøkelse en for mye. Og i motsatt fall, hvis personundersøkelsen er av betydning for reaksjonsfastsettelsen så vil den vilkårlige bruken føre til forskjellsbehandling av klienter og at likhetsprinsippet ikke følges. Det hevdes at dette i så fall kan medføre en trussel mot rettssikkerheten.⁹⁸

I de tilfellene hvor det utarbeides personundersøkelse så viser det seg at retten i stor grad tar hensyn til friomsorgens forslag til rehabilitering,⁹⁹ men bruken av personundersøkelse virker tilfeldig og personavhengig. Det kan se ut til at den tilfeldige bruken av personundersøkelse medfører ulik behandling og dermed dårligere rettssikkerhet for den enkelte lovbrøyer. Riksadvokaten uttaler at høy kvalitet er et ufravikelig krav er en forutsetning for at de øvrige mål kan nås slik at rettssikkerheten ivaretas. Riksadvokaten anser det som viktig at påtalemyndigheten holder seg oppdatert om lovendringer, Høyesterettsavgjørelser og nye direktiver fra Riksadvokaten, og gjør de forandringer i straffebehandlingen som disse tilsier.¹⁰⁰ Etter kandidatens syn innebærer dette at påtalemyndigheten skal holde seg oppdatert på både Riksadvokaten uttaler og rettspraksis i Høyesterett rundt personundersøkelse.

⁹⁶ Kjelsaas (1985) Bør personundersøkelse brukes? I: Tidsskrift for kriminalomsorg nr. 2

⁹⁷ HAK (1985) Vilkårlig om personundersøkelse brukes eller ikke. I: Tidsskrift for kriminalomsorgen nr. 3

⁹⁸ HAK. 1985. Vilkårlig om personundersøkelse brukes eller ikke. I: Tidsskrift for kriminalomsorgen nr. 3 og Kjelsaas (1985) Bør personundersøkelse brukes? I: Tidsskrift for kriminalomsorg nr. 2

⁹⁹ Kjelsaas (1985) Bør personundersøkelse brukes? I: Tidsskrift for kriminalomsorg nr. 2

¹⁰⁰ Riksadvokaten 1/2006 og 1/2008

For å opprettholde høy kvalitet er det viktig at straffesaksbehandlingen er effektiv. En forklaring på at det rekvireres få personundersøkelser, kan skyldes at det forsinkes etterforskningen, og at bekymringen rundt lang saksbehandlingstid i norsk strafferettspleie i så måte kan være en medvirkende årsak til dette.¹⁰¹

11.4 Spesielt om saksbehandling og anke

I Nut 1969 nr. 3 Innstilling om rettergangsmåten i straffesaker fra Straffelovskomiteen s. 233 står det at når det blir anket over reaksjonsfastsettelsen vil det i alle tilfeller være å anse personundersøkelse som et ledd i saksforberedelsene for ankedomstolen.

Det finnes ingen klare regler på hvilken rettigheter en siktet har til å få rekvirert en personundersøkelse. Det fremkommer i lov, retningslinjer og forskrift når en personundersøkelse skal gjennomføres, men reglene gir stort rom for tolkning og skjønnsutøvelse. I forhold til de som kjører ruspåvirket er det helt klart at det er flere som skulle hatt en vurdering av rusprogram og personundersøkelse i forhold til statistikken som viser at det er få personundersøkelser og mange som er dømt for promille i fengsel.

Det kan ut i fra kandidatens betraktninger være momenter som tyder på at personundersøkelse brukes på en måte som gir liten grad av likebehandling. Rettspraksis viser at manglende innhenting av personundersøkelse kan anses som en saksbehandlingsfeil. Det kan se ut til at Høyesterett tolker dette på ulike måter.

Rt. 1998 1607 skriver førstevoterende følgende:

Unnlatelse av å innhente personundersøkelse {...}, kan etter omstendighetene være en saksbehandlingsfeil som kan medføre opphevelse av lagmannsrettens beslutning. Det vises til prinsippet i straffeprosessloven § 294.

¹⁰¹ (1985) Bør personundersøkelse brukes? I: Tidsskrift for kriminalomsorg nr. 2. Uttalelse i artikkelen av Ragnar Kolstad og Andenæs (2009) s.345

I kjennelse fra i Høyesterett i 2010, hvor en sak ble anket på grunn av saksbehandlingsfeil i forhold til at det ikke var innhentet opplysninger om domfeltes personlige forhold, ble anket nektet fremmet.

Anken ble fremmet i forhold til program mot ruspåvirket kjøring hvor det er forskriftpålagt å innhente personundersøkelse for å idømme denne reaksjonen.¹⁰² Anken ble avvist med begrunnelse i at forsvareren ikke hadde begjært personundersøkelse. Det ble ikke ansett som lagmannsretten ansvar å sørge for innhenting av opplysninger om domfeltes personlige forhold.¹⁰³

Kandidaten finner avgjørelsen underlig med tanke på ordlyden i straffeprosessloven § 294:

Retten skal på embetets vegne våke over at saken blir fullstendig opplyst. I dette øyemed kan den beslutte å innhente nye bevis og utsette forhandlingen.

Kandidaten tolker ordlyden slik at retten skal påse, både påtalemyndigheten og domstolen, at saken er fullstendig opplyst. Hvis en forsvarer ikke kjenner godt nok til regelverket rundt rusprogram, og det i utgangspunktet kun er påtalemyndigheten og retten som kan rekvirere en personundersøkelse skulle man tro at det er en saksbehandlingsfeil og ikke innehenne en personundersøkelse.

11.5 Spesielt om unge lovbrøyttere

Den som var under 18 år på handlingstidspunktet, kan bare idømmes ubetinget fengselsstraff når det er særlig påkrevd. Fengselsstraffen kan ikke overstige 15 år.
- straffeloven § 18

Denne lovendringen ble tilført 20. januar 2012 og medfører at det må være ”særlig påkrevd” for å idømme ubetinget fengsel for de under 18 år. Dette medfører bruk av alternative straffereaksjoner for denne gruppen lovbrøyttere. I Prop. 135 L (2010-2011) uttaler departementet at der den domfelte var under 18 år på handlingstidspunktet, forskyves tyngdepunktet i avveiningen mellom de individualpreventive og de

¹⁰² Jf. forskrift om personundersøkelse i straffesaker (1986)

¹⁰³ HR-20101120-U

allmennpreventive hensyn. Barnets interesser skal settes foran, kun i saker hvor det foreligger tungtveiende allmennpreventive hensyn som ikke ivaretas ved andre straffereaksjoner kan fengsel benyttes.

De som er under 18 år begår også alvorlig og grov kriminalitet som gir utfordringer med tanke på straffereaksjon. Hensynet til barnets interesser og muligheter for fremtiden må veies opp mot hensynet til fornærmede som er et offer for en forbrytelse. I Agder lagmannsrett, LA-2011-187926, ble en gutt som var 15 år og 2 måneder gammel på handlingstidspunktet dømt til ubetinget fengsel. Lovbruddet var overfallsvoldtekt mot en 20 års gammel kvinne med betydelig voldsutøvelse og legemsbeskadigelse av fornærmede. Det ble her ansett at handlingene var så alvorlige at hensynet til samfunnsvern og allmennprevensjon fortsatt veide tyngre enn hensynet til individualprevensjon og rehabilitering til tross for lovbrysterens unge alder.

I 2012 kom det også utvidelse i straffeprosessloven § 161a som omhandler bruk av personundersøkelse for de under 18 år.

Departementet uttaler om dette i Prop. 135 L s. 75 at det ikke er et absolutt krav at det skal foretas en personundersøkelse av alle barn det er tatt ut tiltale mot, og foreslår at personundersøkelsen avgrenses mot noen sakstyper. Bakgrunnen for dette er at personundersøkelsen kan være en unødvendig inngripen i mindre saker. Departementet foreslo at det skulle være en generell, men snever unntaksregel, slik at personundersøkelse ikke blir foretatt i saker hvor det ”åpenbart er unødvendig”. F eks i saker hvor det nylig er foretatt informasjonsinnhenting eller ved bagatellmessige lovbrudd. Departementet understreket at unntaksbestemmelsen er ment å være snever. Det skal ikke åpnes for mange unntak, da tanken var å øke bruken av personundersøkelser, og på denne måten bedre grunnlaget for tilpassede reaksjoner for flest mulig lovbryttere.¹⁰⁴

I 2009 ble det gitt 925 påtaleunntatelser med vilkår overfor unge i alderen 15 til 18 år og gjør påtaleunntatelse til den mest brukte reaksjonen for denne gruppen. Det er ikke et lovpålagt krav at personundersøkelse rekvireres når det gjelder påtaleunntatelse, jf.

¹⁰⁴ Prop. 135 L (2010-2011) s. 75 og 76

straffeprosessloven § 161a andre punktum, men er et av de tilfellene hvor unntak kan gjøres.

For unge lovbrøyttere er en avtale om oppfølgingsteam, ungdomskontrakt eller ruskontrakt et særlig aktuelt vilkår. Gjennom bruk av betinget dom med vilkår gis det en mulighet til å fastsette en individuell tilpasset reaksjon rettet mot den enkeltes utfordringer i livet.¹⁰⁵ Det er ønskelig å finne egnede reaksjoner for de unge lovbrøytterne, samtidig som det er utfordringer knyttet til at de unge lovbrøytterne er ulike og har behov for forskjellige tiltak. Regjeringen har uttalt ønsket økt bruk av individtilpassede reaksjoner, da dette kan bidra til å *”bygge opp den unges ressurser, samt styrke vedkommendes mulighet til å klare seg i samfunnet”*.¹⁰⁶

Etter utvalgets vurdering i Prop. 135 L kan en utdypende personundersøkelse ha stor betydning for valg av reaksjon og straffeutmåling, og gi grunnlag for reaksjoner som er målrettede og individualiserte.¹⁰⁷ Forslaget er at personundersøkelsen som skal tas av barn skal være standardisert kartleggingsverktøy som bygger på forskning, ikke bare basert på intervjuer etter gjeldene personundersøkelsesskjema. Personundersøkelsen skal være grundig; og behov, risiko og responsivitet er områder som skal legges til grunn for å finne effektive tiltak i straffen. Videre er det ønskelig at personundersøkelsen benyttes både i forhold til beslutninger i domstolen, men også videre i straffegjennomføring i kriminalomsorg og konfliktråd.¹⁰⁸

11.6 Nærmere om betydningen av personundersøkelse for de ulike straffealternativene

11.6.1 Forvaring

Det er lovpålagt at det skal foreligge en personundersøkelse ved påstand om forvaring, eller eventuelt en rettspsykiatrisk vurdering jf. straffeloven § 39d. I de aller fleste dommer på

¹⁰⁵ Prop. 135 L (2010-2011) s. 20.

¹⁰⁶ Prop. 135 L (2010-2011) s. 20

¹⁰⁷ Prop. 135 L (2010-2011) s. 167

¹⁰⁸ Prop 135 L s. 167

forvaring er det ikke foretatt personundersøkelse, noe som viser at det i størst grad brukes rettspsykiatrisk vurdering. I 2010 var det registrert totalt 174 personer på forvaring, hvorav det var innhentet personundersøkelse i 26 av sakene.¹⁰⁹ Tallene kan tyde på at personundersøkelsen ikke har stor betydning for idømmelse av forvaring. Men det er et element at det foreligger et lovpålagt krav at det skal gjennomføres en personundersøkelse eller sakkyndig vurdering før idømmelse av forvaring. I de tilfeller hvor det rekvireres en personundersøkelse med tanke på forvaring, så er det ikke sikkert den siktede ønsker å samarbeide om den. Det er ikke noe krav til at den siktede må samtykke i en personundersøkelse, den kan likevel bli gjennomført jf. straffeprosessloven § 162 og påtaleinstruks § 14-2. Reglene rundt taushetsplikt, både for personundersøker og for andre etater, er svært strenge og det vil være begrenset med informasjon som kan innhentes uten samtykke fra den siktede. I Høyesterett, HR-2006-429-A, ble det uttalt at den siktede hadde nektet å medvirke til personundersøkelse og lagmannsretten hadde ansett seg avskåret fra å dømme den tiltalte til forvaring. Førstevoterende uttalte at denne er enig med lagmannsretten i at det er et krav at personundersøkelse skal foretas, der det ikke er aktuelt med rettspsykiatrisk vurdering. Men at personundersøkelsen kan foretas likevel, uten at den tiltalte medvirker, og at noe informasjon må kunne innhentes uten at tiltalte samarbeider. Førstevoterende uttaler:

Noe bør en kunne få frem uten tiltaltes medvirking, og det må være klart at tiltalte ikke kan hindre dom på forvaring ved å nekte å medvirke

I dette virker det til at en personundersøkelse med kun den informasjonen som lar seg innhente, vil være tilstrekkelig, selv om den tiltalte ikke samtykker og medvirker til gjennomføringen.

En avgjørelse i Høyesterett som har endt med forvaring hvor det foreligger personundersøkelse er Nokas-saken.¹¹⁰ Saken omhandler grovt ran med døden til følge,

¹⁰⁹ Prop 135 L kap 8.1

¹¹⁰ HR-2007-1184-A

hvor Høyesterett ovenfor den ene siktede refererte fra personundersøkelsen hvor det stod at siktede ikke hadde tatt noe initiativ til å skaffe seg bolig eller utdanning. Han viste ingen tegn til noe ønske om å endre livsstil og omgangskrets, som var preget av kriminalitet. Det forelå med andre ord få tegn på motivasjon til å endre livsførsel.¹¹¹

Kandidaten anser at dette viser at personundersøkelse i forvarings saker kan ha betydning for reaksjonsfastsettelsen, da det fremkommer opplysninger om siktedes livssituasjon som kan brukes i en helhetsvurdering.

Videre har Riksadvokaten understreket at påtalemyndigheten har et betydelig ansvar for å verne samfunnet mot farlige lovbrøyttere.¹¹² Dette medfører at man har behov for mye og dokumentert informasjon for å gi en god reaksjonsfastsettelse.

11.6.2 Samfunnsstraff

Riksadvokaten uttalte at reglene for samfunnsstraff skal benyttes aktivt, og vurderes i alle saker hvor denne reaksjonsformen kan være aktuell. Riksadvokaten anser at det er av stor betydning at samfunnsstraff brukes likt over hele landet og at det derfor er viktig at politijurister holder seg oppdatert om nyere rettspraksis.¹¹³ Ved bruk av personundersøkelse kan retten i forkant av en dom på samfunnsstraff avdekke om den siktede klarer å følge opp avtaler og om denne er motivert for samfunnsstraff. Samfunnsstraff fordrer at den som blir domfelt klarer å møte til avtaler, jf. straffegjennomføringsloven § 54 første ledd bokstav a. I Eidsivating lagmannsrett¹¹⁴ var det lagmannsrettens syn at samfunnsstraff fremsto som en lite egnet straffeart med begrunnelse i blant annet manglende oppmøte til personundersøkelse. Det ble i retten uttalt at *”B opplyste retten at han fremdeles ruser seg. Videre vises det til at kriminalomsorgen forgjeves har gjort gjentatte forsøk på å komme i kontakt med B for å gjennomføre personundersøkelse.”* Kandidaten anser ut i fra dette at når den siktede/domfelte ikke møter til gjennomføring av personundersøkelse er dette av betydning for domstolens reaksjonsfastsettelse.

¹¹¹ HR-2007-1184-A

¹¹² Riksadvokaten (4/2001)

¹¹³ Riksadvokaten (1/2008)

¹¹⁴ Eidsivating lagmannsretts dom av 7. oktober 2011

Kandidaten finner det vanskelig å se hvordan påtalemyndigheten eller retten vurderer hvorvidt det i enkelte tilfeller om det skal foretas personundersøkelse eller ikke, med tanke på samfunnsstraff. Det fremkommer ingen klare retningslinjer på når personundersøkelse skal innhentes, og det kan følgelig virke som dette er veldig tilfeldig. Det kan for kandidaten se ut til at bruken av personundersøkelsen ikke har noen reell betydning for reaksjonsfastsettelsen slik den brukes i dag.

Langbach¹¹⁵ uttaler i forhold til at det ikke er noe krav om å rekvirere personundersøkelse at det ofte er hensiktsmessig med en personundersøkelse. Dette med begrunnelse i at siktede skal få *”en god og konkret forståelse for hva denne reaksjonen innebærer, og slik at friomsorgen kommer et stykke på vei med å kartlegge hva en samfunnsstraff bør innebære”*.¹¹⁶

Dette kan etter kandidatens syn antyde at domstolene ser på det som hensiktsmessig at siktede blir kjent med innholdet og krav for gjennomføring av samfunnsstraff, samt at prosessen med planlegging av innhold i samfunnsstraff med friomsorgen er startet. Dette til tross for at det uttales at eneste formål med personundersøkelse er å innhente informasjon til avgjørelse av saken. Kandidaten synes Langbach sine betraktninger er gode, og at dette gir et helhetsbilde i straffegjennomføringen, fra behandling i domstol til gjennomføring av straff.

Etter straffeloven § 28a tredje ledd kan det i dom på samfunnsstraff settes vilkår om å overholde bestemmelser om bosted, oppholdssted, arbeid, opplæring eller behandling eller forbys samkvem med bestemte personer. Ut ifra det kandidatens vurderinger av kilder ser det ut til at disse vilkårene brukes sjeldent, og at det kan være ulik praksis på landsbasis. Vilrårene er videreført i straffeloven av 2005 i kapittel 8, hvor alle som er domfelte til

¹¹⁵ Langbach (2007) s. 100

¹¹⁶ Langbach (2007) s. 100

samfunnsstraff må signerer på krav til gjennomføring av samfunnsstraff hvor disse vilkårene er inntatt.¹¹⁷

Det generelle synspunktet om at vilkårene som fastsettes skal følges opp og reageres på ved brudd, i siste instans i form av omgjøring til fengselsstraff, må være et sentralt utgangspunkt når domstolen vurderer om og hvilke vilkår som bør fastsettes. Vilrårene skal gjelde innenfor gjennomfjringstiden og følges opp av kriminalomsorgen.¹¹⁸

Kandidaten anser at det muligens ville vert hensiktsmessig med et samarbeid mellom påtalemyndighet og kriminalomsorgen i forkant av en dom med tanke på planlegging og gjennomfjring av vilkår i en samfunnsstraff. Og at en personundersjkelse kunne vere et verktjy for å stadfeste hvilke vilkår som kunne vert anbefalt.

11.6.3 Program mot ruspåvirket kjjring

Program mot ruspåvirket kjjring er et av straffealternativene hvor det skal innhentes personundersjkelse fjr idjmmelse, jf. forskrift for program mot ruspåvirket kjjring. I disse tilfellene utarbeides ofte personundersjkselen av de som arbeider med rusprogrammet i friomsorgen. Dette betyr at personundersjker har utfjrlige kunnskaper om straffeformen, og er i stand til å gi en god faglig vurdering av om siktede er i målgruppen og egnet for denne type straff. Retten bjr fjlgelig ha god nytte av personundersjkelse i alle tilfeller av ruspåvirket kjjring da dette kan medfjre at rusprogram er en egnet straffereaksjon.

Andenæs stiller spjrsml ved unntaket i straffeloven § 99, andre punktum om retten til forsvarer. Dette ettersom retten til oppnevnt forsvarer ikke gjelder i saker om kjjring i påvirket tilstand eller etterfjlgende inntak av rusmidler, jf. vegtrafikkloven § 22 fjrste og andre ledd. Den siktede har ikke noe krav på forsvarer i slike saker enten de behandles som tilstaels saker etter § 248 eller ved hovedforhandling etter straffeloven § 96 andre ledd nr. 1. Andenæs mener at det må vere ”*jkonomiske betraktninger som begrunner denne diskrimineringen av en bestemt type lovovertrjedelser. Promillekjjringene er forholdsvis*

¹¹⁷ <http://www.kriminalomsorgen.no/index.php?id=430477>

¹¹⁸ Ot. Prp. Nr. 5 (2000-2001) s. 176-177.

mange, og der det foreligger en tilståelse er det sikker praksis for hva straffereaksjonen blir."¹¹⁹ Dette støttes av tallene i kriminalomsorgens årsstatistikk hvor det viser seg at 22 % av alle nyinnsettelse i 2009 er dømt for promillekjøring.¹²⁰ Kandidaten ser at det kontradiktoriske prinsippet muligens ville blitt bedre ivaretatt hvis også disse lovbrøtterne hadde hatt rett til forsvarer. I tillegg ble det i PREP 2008-10-10-1099 uttalt fra Kriminalomsorgens Yrkesforbund og Fellesorganisasjonen (FO) at de fleste vilkårsbrudd skjer der det ikke har vært gjennomført personundersøkelse. Dette viser hvor verdifull en forutgående personundersøkelse er i slike saker.

Følgende sitat kan også vise at det anses som en straffereaksjon som det er ønskelig å øke bruken for:

Departementet vil vurdere å foreslå at ruspåvirket kjøring i større grad skal straffes med betinget dom med program, slik at bare de alvorligste sakene som i dag straffes med ubetinget fengsel i mer enn 30 dager i fremtiden skal kunne møtes med ubetinget fengselsstraff.
- St. mld nr. 37 (2007-2008) pkt 17.5.5

En slik endring av lovverk og rettspraksis ville medført at man måtte gjort en vurdering av personundersøkelsen. Dersom det hadde forligget en form for automatikk i at alle som kjørte i ruspåvirket tilstand hadde blitt dømt til program mot ruspåvirket kjøring, ville det muligens ikke vært spesielt hensiktsmessig med en personundersøkelse i forkant. Hvis en lovendring hadde medført en økt bruk av straffereaksjonen, men likevel beholdt egnethetsvurderingen i forkant av dom ville bruken av personundersøkelse økt betraktelig. Kandidaten kommer nærmere inn på egnethetsvurdering her under kap. 12.2.

11.6.4 Prøveordning med narkotikaprogram med domstolskontroll

I narkotikaprogram skiller man de motiverte fra de umotiverte allerede under utarbeidelse av personundersøkelsen. Straffen er individuelt tilpasset, og personundersøker må gjøre en grundig kartlegging for å kunne forslå tiltak til retten. For å få endret disse tiltakene må

¹¹⁹ Andenæs (2009) s.72

¹²⁰ <http://www.kriminalomsorgen.no/index.php?cat=78464>

domfelte møte i retten og få ny dom. Det er derfor viktig at personundersøkelsen er et godt gjennomarbeidet dokument i forkant av rettssaken, slik at den får tyngde og blir vektlagt i forbindelse med reaksjonsfastsettelsen.

Hvilken betydning personundersøkelsen har for reaksjonsfastsettelsen viser dommen i Borgarting lagmannsrett¹²¹ hvor en mann på 49 år sluttet helt å bruke amfetamin, og reduserte bruken av hasj allerede to uker etter samtaler med personundersøker. Videre sluttet han med alle rusmidler, og han opplyste at han hadde vært rusfri i 4 måneder. I løpet av den perioden personundersøkelsen pågikk var han i mange samtaler ved Kriminalomsorgens Oslo-senter for narkotikaprogram med domstolskontroll (ND-senteret). Han møtte alltid presis til avtaler og var svært samarbeidsvillig. Konklusjonen på personundersøkelsen var at han var egnet. Dette viser at den siktede startet en tankeprosess i forhold til om han kunne tenke seg å endre sitt kriminelle mønster allerede før han var blitt dømt eller hadde startet med gjennomføring av straff.

Kandidaten vurderer at personundersøkelse i stor grad har betydning for domstolens reaksjonsfastsettelse i narkotikaprogram, da denne fremlegger forslag til tiltak basert på erfaringsbasert informasjon om siktede; samt legger grunnlaget for vilkårene og innholdet i straffereaksjonen.

12 Egnethetsvurdering

12.1 Samfunnsstraff

I følge rundskriv 6-13/2003 punkt 12 skal en ordinær eller generell personundersøkelse ikke inneholde noen egnethetsvurdering ift. samfunnsstraff. Dette kommer også frem i flere av Riksadvokatens uttalelser og er noe personundersøker må forholde seg til. Det står dog i

¹²¹ Borgarting lagmannsrett av 13. september 2011

Ot. Prp nr. 5 (2000-2001) side 125 og 126 at departementet understreker at domstolen fortsatt må kunne ta hensyn til siktedes egnethet, og at det fortsatt kan innhentes personundersøkelse med dette formålet der det blir ansett hensiktsmessig.

I den tidligere straffeformen samfunnstjeneste skulle personundersøker gi en egnethetsvurdering med tanke på samfunnstjeneste, og det skulle mye til før man ble vurdert som uegnet.¹²² Samfunnstjeneste kunne bare idømmes dersom lovbrøyteren ble funnet egnet til det. Dette vilkåret ble tatt ut av loven i forbindelse med revisjonen i 2001, og samfunnsstraff trådte i kraft.

Som en følge av at departementet mener det ikke er nødvendig å framheve at den siktedes egnethet som et særlig sentralt hensyn når domstolen skal fastsette straffen, bør heller ikke personundersøkelse fokusere særskilt på dette temaet. Siden samfunnsstraffen kan bestå av andre aktiviteter enn arbeid, minskes også behovet for å klargjøre for domstolen hvilke arbeidstilbud som er aktuelle.

- Ot. Prp nr. 5 (2000-2001) punkt 13.3.

Retten må vurdere den enkelte som "egnet" til å gjennomføre straffen. Ved å ikke sette krav om en egnethetsvurdering i forkant av dom på samfunnsstraff ble det rom for at kriminalomsorgen kunne tilrettelegge straffen individuelt etter at dom var avsagt. Selv om departementet uttalte at dette kunne føre til flere brudd på samfunnsstraff ville det også kunne føre til at flere klarte å gjennomføre samfunnsstraff; ved at kriminalomsorgen sammen med den domfelte kunne planlegge innholdet i samfunnsstraffen og endre det ved behov.

Gjeldende rett er at det er kriminalomsorgen som "fastsetter i hvert enkelt tilfelle det nærmere innholdet i samfunnsstraffen innenfor de rammene som retten har fastsatt", jf. straffegjennomføringsloven § 53 andre ledd. Begrunnelsen for dette er at det kan settes i verk tiltak som kan fremme den domfeltes "evne til å motvirke sitt kriminelle handlingsmønster" og man kan ta hensyn til "domfeltes evne til å gjennomføre straffen", jf. straffegjennomføringsloven § 53 andre ledd.

Ved å unnlate å planlegge straffen og vurdere om siktede er egnet på samme måte som i narkotikaprogram, har lovgiver gitt kriminalomsorgen mulighet til å bestemme innholdet i

¹²² Rundskriv fra Justis- og politidepartementet (23/2000) kap 3

straffegjennomføringen innenfor de rammer som er satt av retten. Dette medfører at kriminalomsorgen kan endre innholdet i samfunnsstraffen, jf. straffegjennomføringsloven § 53 tredje ledd kan således dette endres uten at saken må i retten på nytt (slik som ved narkotikaprogram).

I forhold til egnethetsvurderingen la departementet vekt på at den domfelte selv, i større grad enn ved samfunnstjeneste, burde vurdere om han/hun er i stand til å gjennomføre samfunnsstraff. Dette er i tråd med synspunktet om at den enkelte lovbrøyer må ta ansvaret for sin kriminalitet. Samtidig ble det ansett som prinsipielt riktig at ingen skal være utelukket fra å bli dømt til samfunnsstraff alene på grunn av sin sosiale situasjon. Departementet understreket at forslaget innebar at domstolen fortsatt kunne ta hensyn til den siktedes egnethet og at det fortsatt kunne innhentes personundersøkelser med dette formålet der det ble ansett hensiktsmessig.¹²³

Det kan se ut til at grunnlaget for å fjerne egnethetsvurderingen var å gjøre det lettere for den siktede å være mer delaktig selv, og gjør det lettere for friomsorgen å planlegge innholdet med den domfelte i etterkant. I praksis kan det se ut til at personundersøkelser brukes i mindre grad i forhold til vurdering av samfunnsstraff.

Hadde retten sett nytten av personundersøkelsen i forhold til samfunnsstraff slik den foreligger i dag tror kandidaten at bruken ville økt. Momenter som kan ligge til grunn for lite bruk av personundersøkelse være at den ikke regnes for å være nyttig, saksbehandlingstid og tidsbesparelse, for lite kunnskap, innarbeidet praksis eller andre forhold. Dette kan være momenter som gjør at personundersøkelser ikke brukes i den utstrekning som det kan se ut til at lovgiver og Riksadvokaten ønsker.

¹²³ Ot.prp. nr. 5 (2000-2001) s. 181

12.2 Program mot ruspåvirket kjøring

I den tidligere straffeformen promilleprogram var det en forutsetning at siktede skulle ha et ”erkjent alkoholproblem” for å bli egnet og kunne bli idømt denne reaksjonen, jf. Ot. Prp. 43 (1994-1995). I forskrift om anvendelsesområde, innhold og gjennomføring av promilleprogram andre avsnitt stod det at som hovedregel var ordningen aktuell for de med ”over 1,5 i promille eller når det ellers ville blitt idømt en ubetinget fengselsstraff”. Det var kun de som ansås for å ha et omfattende alkoholproblem som var å regne som i målgruppen og egnet for promilleprogram.

Rundskriv 2002 § 4 lyder:

Men promilleprogram kan også være aktuell for personer som har et mindre omfattende alkoholproblem. Det gjelder spesielt ovenfor personer som har et problematisk forhold til bilkjøring og alkohol. Gjentatt kjøring eller kjøring med høy promille kan derfor i seg selv være en indikator på et alkoholproblem etter lovens forstand.

Etter at programmet ble utvidet til å gjelde alle former for ruspåvirket kjøring, etter lovens forstand, ble målgruppe endret i forhold til tidligere. I personundersøkelse for program mot ruspåvirket kjøring skal det fremkomme om siktede er i målgruppen og personundersøker skal gjøre en egnethetsvurdering. I forhold til egnethetsvurderingen er det noe rom for tolking. I straffeloven § 53 nr 3 bokstav e står det:

At den domfelte, dersom han samtykker, gjennomfører {...} program mot ruspåvirket kjøring for personer som er dømt for overtredelse av vegtrafikkloven § 31, jf. § 22, 1 ledd, og som har problem med alkohol eller annet berusende eller bedøvende middel.

I retningslinjene til forskrift om program mot ruspåvirket kjøring, jf. i straffelovens § 53 nr 3 bokstav e står det:

Programmet gjelder personer som har problem med bilkjøring og ruspåvirkning i kombinasjon. Gjentatt kjøring med ruspåvirkning eller kjøring med høy påvirkningsgrad kan tyde på et slikt problem.

Dette medfører at personundersøker må gjøre vurderinger i forhold til om vedkommende er i målgruppen og om personen er motivert og klarer stille til avtaler. I tillegg må personundersøker kunne gi en samlet vurdering om egnethet.

Arbeidsgruppen som jobbet med lovendringen i forbindelse med omgjøringen til rusprogram gikk inn for å fjerne ordet ”alkoholproblem” i straffeloven § 53 nr. 6. Dette ble gjort fordi de mente at formålet med programmet skal være kombinasjonen ruspåvirkning og bilkjøring, uavhengig av om det foreligger et alkoholproblem eller ikke.¹²⁴ Justisdepartementet uttalte at forslaget ”alkoholproblem eller problem med andre rusmidler” kunne skape usikkerhet, men valgte likevel å beholde denne ordlyden.

I Hålogaland lagmannsrett¹²⁵ ble en anke behandlet hvor en 21 år gammel gutt som hadde fått ubetinget fengsel for promillekjøring. Han var tidligere dømt 2 ganger for promillekjøring, og i personundersøkelsen ble det kartlagt at siktede hadde et generelt dårlig forhold til alkohol hvorpå han ble egnet til rusprogram. Dette er ikke å regne som avhengighet i medisinsk forstand, men siktede konsumerte alkohol for ofte og i store mengder. I denne saken gjorde påtalemyndigheten gjeldene at siktede ikke var i målgruppen for program mot ruspåvirket kjøring, da han ikke kunne sies å ha et ”problem med alkohol”. Siktede hadde opplyste for tingretten at han ikke hadde noen problem med alkohol i ukedagene, men at han drakk i helgene. Til personundersøker hadde han opplyste at han drakk ca tre ganger hver måned, og at han syntes at det var et problem at han *”noen ganger har drukket seg så full at han har begått lovbrudd som han ikke ville gjort i edru tilstand”*. Dette var etter påtalemyndighetens syn ikke en oppfyllelse av vilkåret om å ha et alkoholproblem, jf. straffeloven nr. 3 bokstav e. I lagmannsretten fant retten at siktede var egnet, og mente rusprogram var den beste og mest hensiktsmessige reaksjonen.

En gutt ble dømt til samfunnsstraff for to promillekjøringer på grunn av omstendigheter og sterke rehabiliteringshensyn. Påtalemyndigheten la i dette tilfellet vekt på at det ikke var noe grunnlag for å fravike ubetinget fengselsstraff ettersom tiltalte ikke hadde et ”erkjent alkoholproblem”, og at det forelå følgelig ingen klare rehabiliteringshensyn. Dette til tross

¹²⁴ Ot.prp. nr. 31 (2006–2007) s. 61

¹²⁵ Hålogaland lagmannsretts dom av 17. oktober 2011

for at vilkåret om et ”erkjent alkoholproblem” ble fjernet i forbindelse med at rusprogrammet ble en straffereaksjon i 2008. Det var opplyst at han hadde vært i behandlingssituasjon for sin bruk av rusmidler og at han var i en rehabiliteringssituasjon i personundersøkelsen. Det kan virke som retten la vekt på at dette ikke dreide seg om typisk promillekjøring, men at det var resultat av spesielle situasjoner i en kort fase og var foranlediget av et destruktivt tilbakeslag.¹²⁶

Kandidaten konstaterer med denne eksemplifiseringen at det er ulik rettspraksis ift. regleverk og tolkning av dette.

I program mot ruspåvirket kjøring er det ikke lengre et krav med et ”erkjent alkoholproblem”. Men man bør nødvendigvis ha erkjent at man har et problem med rus i kombinasjon med bilkjøring, ellers vil ikke vedkommende ha noe utbytte av et slikt program. Det er tydelig at fokuset har blitt større på problemområdet i forhold til bilkjøringen og ikke hvor ofte personen bruker rusmidler. Dette virker for kandidaten som en logisk og bra slutning da all ruspåvirket kjøring tilsier at vedkommende har et problem med rus og bilkjøring i kombinasjon.

Det kan hende at langt flere enn de som dømmes i dag kunne hatt nytte av en personundersøkelse, og en vurdering av om han eller hun er egnet og i målgruppen for programmet. For rettens del vil det se ut som om en personundersøkelse ville ha stor betydning i disse sakene. Det er som nevnt tidligere i oppgaven en stor andel av de innsatte i fengsel som har promillekjøring som lovbrudd (22 %).¹²⁷

Når det gjelder selve egnethetsvurderingen ble det diskutert om denne skulle fjernes også for rusprogram, i den forbindelse uttalte politidirektoratet:

Stiller seg imidlertid noe undrende til forslaget om at kriminalomsorgen ikke skal vurdere siktedes egnethet. Egnethet er etter direktoratets syn det viktigste elementet i

¹²⁶ Frostating lagmannsretts dom av 24. oktober 2011

¹²⁷ <http://www.kriminalomsorgen.no/index.php?cat=78464>

*personundersøkelsen for at domstolene skal kunne gå inn for promilleprogram eller betinget dom.*¹²⁸

Dette viser at det er viktig at friomsorgen gjør en vurdering av egnethet da produktet skal være nyttig for oppdragsgiver. Det kan også være at denne uttalelsen kan trekke paralleller til andre straffealternativer og nytten de har av personundersøkelsen.

12.3 Prøveordning med narkotikaprogram med domstolskontroll

Utarbeidelse av personundersøkelsen ved narkotikaprogram starter med at den siktede samtykker i en personundersøkelse og samtidig signerer på en opphevelse av taushetsplikt mellom teammedlemmene.¹²⁹ Teammedlemmene jobber sammen to og to med å gjennomføre personundersøkelsen, i tillegg blir personundersøkelsen diskutert på teammøtene slik at en samlet vurdering blir sendt.¹³⁰ I vurderingen fremkommer det hva programmet kan inneholde, for eksempel individuelt tilpassede behandlingsopplegg, henvisning til tverrfaglig spesialisert behandling for rusmisbrukere, behandling i kommune-/helsetjenesten, opplærings-/utdannings- og arbeidstiltak, booppfølging, fritidsopplegg, oppfølging av sosialtjenesten og andre tiltak som er viktig for den enkeltes rehabilitering og integrering i samfunnet.¹³¹ Personundersøkelsen skal inneholde forslag til tiltak hvis siktede anses som egnet til narkotikaprogram. Etter domfellelse skal tiltakene nedfelles i en gjennomføringsplan, samt krav om jevnlig urinprøver.¹³²

12.4 Forvaring

Friomsorgen gir ingen egnethetsvurdering i personundersøkelse til forvaring. Stey skriver at det heller ikke er meningen at friomsorgen skal skrive en "light-utgave" av de sakkyndiges undersøkelse. Friomsorgen skal gi en god faktabeskrivelse om objektivt

¹²⁸ PRE 2008-10-10-1099

¹²⁹ Johnsen og Svendsen (2007) s. 54

¹³⁰ Johnsen og Svendsen (2007) s. 64

¹³¹ St. mld 37 (2007-2008) s. 137

¹³² Forskrift om prøveordning med narkotikaprogram med domstolskontroll § 7 tredje ledd

forhold, som så vil bli en del av rettens farlighetsvurdering. Riksadvokaten uttaler at hvis det i all vesentlig avhenger av en bedømmelse av forhold som *”tidligere atferd og kriminalitet, aktuell kriminalitet, sosial situasjon, rusmisbruk, omgangskrets, støttetiltak og lignende, så er dette forhold som bør avklares gjennom en grundig personundersøkelse, ved etterforskning av politiet og eventuell vitneførsel under hovedforhandling”*.¹³³

13 Samtykke til gjennomføring av alternative straffer

Det er et viktig element at en del straffalternativer krever samtykke fra den siktede. Det er lite hensiktsmessig å idømme en person en straff i frihet hvis den siktede ikke ønsker det selv. Da vil man ikke kunne få til noen endringsprosesser, et godt innhold i gjennomføringen, og det vil være store sjanser for at vedkommende uansett ender i fengsel som en følge av brudd.

For å sikre at den siktede ønsker og vet hva han kan vente ved alternative straffereaksjoner, er det viktig at han/hun får utførlig informasjon om innholdet og krav/vilkår i straffen. I så måte sikrer god informasjon en bedre straffegjennomføring, hvor den siktede vet hva det innebærer.

Således vil man få dekket mye av behovet for informasjon ved at det rekvireres en personundersøkelse på siktede. Dette kan videre være tidsbesparende, da det sparer retten for å kjøre en bruddsak hvis det viser seg at straffalternativet ikke var slik den siktede trodde.

Det kreves mye av de som for eksempel gjennomfører samfunnsstraff og program mot ruspåvirket tilstand. Det stilles krav til å følge opp og møte rusfri til avtaler. Det kan foretas urinprøver og utåndingsprøver jf. straffegjennomføringsloven § 54 og forskrift til program

¹³³ Riksadvokaten (4/2001)

mot ruspåvirket kjøring §§ 9 og 10. Dette er et element som ikke nevnes som et formål med personundersøkelsen, men siktede blir godt kjent med alternativene og har mulighet til å uttale seg om dette under personundersøkelsen.

For å sikre at den siktede vet hva straffealternativet går ut på, samt å vise retten at den siktede har gjennomgått informasjon om straffen, signerer den siktede på krav til gjennomføring skjema som følger vedlagt personundersøkelsen til retten.

14 Bruk av personundersøkelse til gjennomføring av straff etter reaksjonsfastsettelse

Etter rundskrivet G – 13/2003 – 4 retningslinjer for personundersøkelser i straffesaker er tanken at friomsorgen og fengslene kan benytte opplysningene i personundersøkelsen i gjennomføringen av domstolens beslutning i saken.

Det kan også være at personundersøkelse kan være nyttig i de tilfeller hvor man får brudd på en reaksjonsfastsettelse.

Straffegjennomføringsloven § 10 fjerde ledd lyder:

For domfelte under 18 år skal personundersøkelse som er foretatt etter straffeprosessloven § 161 a, danne grunnlag for valg av gjennomføringsform og andre avgjørelser om straffegjennomføringen. Det skal foretas en ny personundersøkelse dersom det har gått mer enn ett år fra personundersøkelsen ble foretatt til straffegjennomføring iverksettes, eller dersom barnets personlighet, livsforhold eller fremtidsmuligheter vesentlig er endret.

Denne regelen medfører at kriminalomsorgen, konfliktråd eller politiet må ta hensyn til personundersøkelsen under straffegjennomføringen for de under 18 år. Kandidaten tolker lovregelen dit hen at det skal tas ny personundersøkelse på eget initiativ fra kriminalomsorgen hvis det har gått mer enn et år fra første personundersøkelse ble foretatt til start av straffegjennomføringen.

Det foreligger et prøveprosjekt mellom Halden fengsel og Østfold friomsorgskontor om kartlegging av domfelte med sikte på å lette tilbakeføring til et kriminalitetsfritt liv.¹³⁴ Her vil personundersøkelsen skal være nyttig virkemiddel for å komme i gang med kartlegging, spesielt i de tilfellene det er innhentet kilder. Tanken er at personundersøkelsen, der det er foretatt, skal benyttes som en del av kartleggingen i kriminalomsorgen.¹³⁵ Personundersøkelsen vil bli brukt aktivt under straffegjennomføring.

15 Betydningen av personundersøkelse for den siktede

Personundersøkelse faller inn under ”andre tiltak som følger av lovbrudd” jf. politiregisterloven §§ 36 og 41. Personundersøkelsen kan således registreres i reaksjonsregisteret, anmerkes på uttømmende politiattest og utlevers ved vandelskontroll. En forutsetning for slik registrering er imidlertid at siktede blir straffedømt for forholdet. I begrepet ”som følge av lovbrudd” ligger at slike tiltak kun kan markeres i de tilfeller hvor det i en rettskraftig avgjørelse konstanteres straffeskyld. Blir en person frikjent i en sak, skal ikke en personundersøkelse foretatt i sakens anledning anmerkes i forbindelse med vandelskontroll. Selv om vedkommende blir frifunnet, og opplysningene således ikke registreres i reaksjonsregisteret, vil personundersøkelsen likevel inngå i straffesaksdokumentene og behandlingen være underlagt politiregisterloven. Elektronisk kopi av erklæringen fra personundersøkelsen vil registreres i politiets saksbehandlingssystem BL (Basis-løsninger).¹³⁶ Det følger også av Ot. prp. nr. 108 2008-2009 om lov om behandling av opplysninger i politiet og påtalemyndigheten (politiregisterloven) at tiltak som personundersøkelse kan markeres i strafferegisteret i de tilfeller hvor det foreligger rettskraftig avgjørelse som konstanterer straffeskyld. Blir en

¹³⁴ Forskrift om forsøksprosjekt i Halden fengsel og Østfold friomsorgskontor om kartlegging av domfeltes behov for tiltak med sikte på å lette tilbakeføring til et kriminalitetsfritt liv.

¹³⁵ Manual for behovs- og ressurskartlegging av domfelte punkt 5.1 sjette avsnitt om personundersøkelse s.7

¹³⁶ Prop. 135 L (2010-2011) s. 83

person frikjent i en sak skal ikke personundersøkelsen foretatt i sakens anledning anmerkes i forbindelse med vandelskontroll.

Kandidaten betrakter Gripne sine uttalelse som et viktig element for utføring og behandling av den siktede:

Personundersøkelse er et hjelpemiddel. Den er intet gode i seg selv, og den bør brukes med varsomhet, jf. straffeprosesslovskomiteens innstilling s. 237. Her sies det at personundersøkelser er et ganske alvorlige inngrep i siktedes privatliv.¹³⁷

16 Hvordan kan personundersøkelse være et nyttig redskap i fremtiden og avsluttende kommentarer

I NOU 1993 nr. 32 punkt 2.2 ble det uttalt:

Personundersøkelse er av stor betydning for valg av reaksjon og straffeutmåling. Betydningen øker etter hvert som det kommer flere målrettede og individualiserte tiltak og differensierte sanksjonsformer blir utvidet.

Det er en økning i dagens samfunn av sanksjonsformer, men det ser ikke ut til at bruken av personundersøkelser har økt betraktelig. Dette til tross for at personundersøkelsen i overnevnte sitat anføres å være av stor betydning for valg av ”reaksjon og straffeutmåling”. Hvis personundersøkelse skal være et nyttig redskap og hensynet til likebehandling skal ivaretas må reglene rundt bruk av personundersøkelse etter kandidatens syn endres. I de tilfellene hvor personundersøkelse blir benyttet, kan det se ut til at den vektlegges i retten og har betydning for reaksjonsfastsettelsen.

Man kan med fordel se nærmere på retningslinjene for bruk av personundersøkelse slik at den blir mer formålstjenlig for retten. Ut i fra denne gjennomgangen kan det se ut til at

¹³⁷ Gripne (1986) Trenger vi personundersøkelse. I: Tidsskrift for kriminalomsorg nr. 1

personundersøkelse ikke brukes så mye som lovgivende myndigheter har tenkt. Slik straffeprosessloven § 161 foreligger med runde formuleringer og ingen klare retningslinjer på når en personundersøkelse skal rekvireres, ser det ut til at den i liten grad benyttes. Det vil komme en del endringer i regelverket i forhold til nye straffereaksjoner, noe som medfører et behov for å se på bruken av personundersøkelsen og om hvilken betydning den skal ha i fremtiden. Det må også vurderes om den skal ilegges tilleggsformål; slik at den for eksempel brukes aktivt i straffegjennomføringen. For at personundersøkelsen skal være et godt redskap for domstolen er det viktig at retten ser personundersøkelsen som et nyttig virkemiddel.

Kandidaten velger å la avsluttende kommentar om personundersøkelse tilhøre en av medlemmene på Norsk Freakforum:

Hmm, det virker egentlig som de prøver å finne nye måter å straffe mennesker på.. De har jo snakket om det at fengsel ikke fungerer. Siden de sier "Personundersøkelsen skal også inneholde forslag til tiltak som kan iverksettes i en eventuell straffegjennomføring." Men hvem vet, tror ikke de gir så høy straff for å ha nektet å gi personopplysninger og spyttet på dem, da de ikke engang tok deg med dem.. Tror ikke det er så mye å bekymre seg over, bare bevis for dem dem at du er en rolig og grei jente!
- Freak.no

Litteraturliste

Andenæs, Johs. Spesiell strafferett. 3. utg. Oslo 1996.

Andenæs, Johs. Norsk straffeprosess. 4. utg. Oslo 2009.

Eskeland, Ståle. Strafferett. 2. utg. Oslo 2006.

Hov, Jo. Innføring i prosess 1 og 2. 1. utg. Oslo 2009.

Johansen, Marius. I Skjæringspunktet mellom straff og behandling. 1. utg. Sanderud. 2005.

Johnsen, Berit og Svendsen, Monika. Narkotikaprogram med domstolskontroll (ND). 1 utg. Oslo 2007.

Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. (2012) Program mot ruspåvirket kjøring, informasjon til påtalemyndighet og domstol.

Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. (2004) Personundersøkelse i straffesaker.
Kriminalomsorgens sentrale forvaltning.

Langbach, Tor. Straffesaksbehandling i tingrettene. 1. utg. 2007

Matningsdal, Magnus. Norsk spesiell strafferett. 1. utg. Bergen. 2010.

Myhrer, Tor-Geir. Personvern og samfunnsforvar. 1. utg. Oslo 2001.

Sletten, Eirik Bøe. 21.11.2011. Veien til megling i konfliktråd – med særlig vekt på overføring gitt som vilkår ved påtaleunntatelse.

Storvik, Birgitte Langset. Straffegjennomføring og straffeutmåling. 1. utg. Kristiansand 2007.

Storvik, Birgitte Langset. Straffegjennomføring etter lov av 18. mai 2001 nr 21. 1. Utg. Kristiansand 2003.

Veisetaune, Anne-Karin og Gabrielsen, Arne. Straff som rehabilitering av lovbrytere. Senter for samfunnsforskning-SESAM. 1 utg. 1994

Manual for behovs- og ressurskartlegging av domfelte punkt 5.1 sjette avsnitt om personundersøkelse 3. februar 2012.

Nettdokumenter

Rundskriv fra Justis- og politidepartementet G-1985-205 Regler om ordningen av påtalemyndigheten (Påtaleinstruksen) <http://www.lovdatab.no> (Sitert 3. april 2012)

Rundskriv fra Riksadvokaten nr. 6 1989 – Påtaleunntatelse <http://www.lovdatab.no> (Sitert 28. mars 2012)

Rundskriv fra Justis- og politidepartementet G-23/2000 Samfunnstjeneste – retningslinjer for kriminalomsorgen i frihet <http://www.lovdatab.no> (Sitert 28. mars 2012)

Rundskriv fra Riksadvokaten nr. 4 2001 – Utilregnelighetsregler og særreaksjoner <http://www.lovdatab.no> (Sitert 28. mars 2012)

Retningslinjer fra Kriminalomsorgens sentrale forvaltning til lov om gjennomføring av straff mv (straffegjennomføringsloven) og til forskrift til loven av 16. mai 2002 <http://www.kriminalomsorgen.no> (Sisert 26. Mars 2012)

Rundskriv fra Justis- og politidepartementet G-10/2002 Forskrift om anvendelsesområde, innhold og gjennomføring av promilleprogram <http://www.lovdatab.no> (Sisert 28.mars 2012)

Rundskriv fra Justis og politidepartement. G-13/2003 - retningslinjer for personundersøkelse i straffesaker av 18. august 2003 <http://www.lovdatab.no> (Sisert 3. januar 2012)

Rundskriv fra Riksadvokaten nr. 1 2006 – Mål og prioriteringer for straffesaksbehandlingen i politiet 2006 <http://www.lovdatab.no> (Sisert 28. mars 2012)

Rundskriv fra Riksadvokaten nr. 1 2008 – Mål og prioriteringer for straffesaksbehandling i politiet 2008 <http://www.lovdatab.no> (Sisert 28. mars 2012)

Rundskriv fra Justis- og politidepartementet G- 4/2009 Forskrift om prøveordning med narkotikaprogram med domstolkontroll (ND) <http://www.lovdatab.no> (Sisert 28. mars 2012)

Rundskriv fra Riksadvokaten nr. 613 2009 – Innkalling til soning – oversendelse av dokumenter fra politiet til kriminalomsorgen <http://www.lovdatab.no> (Sisert 28. mars 2012)

Rundskriv fra Justis og politidepartement G-1/2009 Retningslinjer til forskrift om program mot ruspåvirket kjøring av 12. juni 2009 <http://www.lovdatab.no> (Sisert 3. januar 2012)

Rundskriv fra Riksadvokaten nr. 1 2010 – Mål og prioriteringer for straffesaksbehandlingen i politiet 2010 <http://www.lovdatab.no> (Sisert 28. mars 2012)

Rundskriv fra Riksadvokaten nr. 1 2012 – Mål og prioriteringer for straffesaksbehandlingen i 2012 – politiet og statsadvokaten <http://www.lovdata.no> (Sisert 28. mars 2012)

Kriminalomsorgens årsstatistikk 2010.
<http://www.kriminalomsorgen.no/index.php?cat=78464> (Sisert 31. mars 2012)

Kriminalforsorgen statsistik 2010.
http://www.kriminalforsorgen.dk/Files/Filer/Statistik/Statistik_2010.pdf (Sisert 10. april 2012)

Kriminalvården Årsredovisning 2009.
http://www.kriminalvarden.se/upload/Informationsmaterial/Arsredovisning_2009.pdf (Sisert 10. april 2012)

Retningslinjer for straffegjennomføring av elektronisk kontroll fastsatt av Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 4. mars 2009 <http://www.kriminalomsorgen.no/?id=4497627> (Sisert 23. april 2012)

Skjema for undertegning av domfelte som skal gjennomføre samfunnsstraff
<http://www.kriminalomsorgen.no/index.php?id=430477> (Sisert 24. mars 2012)

Alternative reaksjoner for mindre alvorlige narkotikalovbrudd. 2011.
<http://www.regjeringen.no/pages/36772912/Rapport.pdf> (Sisert 28. mars)

Personundersøkelse – innkalling til samtale?? Norsk Freakforum
<http://freak.no/forum/showthread.php?t=115761> (Sisert 23.04.2012)

Artikler

Barn og straff – en ny straffeart: Ungdomsstraff. Pressemelding 24.06.2011 nr. 55-2011.

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/presSESenter/pressemeldinger/2011/ba>

Gripne, Frithjof. 1986. Trenger vi personundersøkelse. I: Tidsskrift for kriminalomsorg nr.

1

HAK. 1985. Vilkårlig om personundersøkelse brukes eller ikke. I: Tidsskrift for kriminalomsorgen nr. 3

Høines, Lars. 1986. Alarmerende bruk av personundersøkelse. I: Tidsskrift for kriminalomsorg nr. 1.

Kjelsaas, Hans Arne. 1985. Bør personundersøkelse brukes? I: Tidsskrift for kriminalomsorg nr. 2

Manka, Stian og Sæterøy, Harald. Vil gi riktig straff til kriminelle. I: Trønder-Avisa. 7. November 2011. <http://www.t-a.no/nyheter/article184916.ece>

Stey, Hans-Gunnar. Personundersøkelser. I: Aktuelt for kriminalomsorgen, 2005 nr. 3 s. 14-17

Tronstad, Idar. 1997. Personundersøkelsen. I: Aktuelt for kriminalomsorgen årg 7 nr. 3

Lov- og forskriftsregister

Lov av 17de mai Kongeriket Norges Grundlov, given i Rigsforsamlingen paa Eidsvold

Lov av 22. mai 1902 nr. 10 Almindelig borgerlig Straffelov (straffeloven)

Lov av 13. august 1915 Lov om domstolene

Lov av 22. april 1927 nr. 3 om vergemål for umyndige

Lov av 18. juni 1965 nr. 4 Vegtrafikkloven

Lov av 10. februar 1967 nr. 00 Lov om behandlingsmåten i forvaltningssaker (forvaltningsloven) § 13 flg

Lov av 11. juni 1971 nr. 52 Lov om strafferegistrering

Lov av 8. april 1981 nr. 7 om barn og foreldre (barnelova)

Lov av 22. mai 1981 nr. 25 om rettergangsmåten i straffesaker (straffeprosessloven)

Lov av 15. mars 1991 nr. 3 Lov om megling i konfliktråd (konfliktrådsloven)

Lov av 13. desember 1991 nr. 81 Lov om sosiale tjenester m.v. § 8-8

Lov av 17. juli 1992 nr. 100 Lov om barneverntjenester (barnevernloven) § 6-7

Lov av 4. august 1995 nr. Lov om politiet (politiloven) § 24

Lov av 17. juli 1998 nr. 61 Lov om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa (opplæringslova) § 15-1

Lov av 21. mai 1999 nr. 30 Lov om styrking av Menneskerettighetenes stilling i norsk rett (menneskerettsloven)

Lov av 2. juli 1999 nr 64 Lov om helepersonell m.v. (helsepersonelloven) kap. 5

Lov av 18. mai 2001 nr. 21 om gjennomføring av straff (straffegjennomføringsloven)

Lov av 18. mai 2001 nr. Lov om helseregister og behandling av helseopplysninger (helseregisterloven) § 15

Lov av 20. mai. 2005 nr. 28 Lov om straff (straffeloven)

Lov av 28. mai 2010 nr. 16 Lov om behandling av opplysninger i politiet og påtalemyndigheten

Lov av 20. januar 2012 nr. 6 Lov om endringer i straffeloven, straffeprosessloven straffegjennomføringsloven m.fl. (barn og straff)

Lov av 1. juli nr. 5 Lov om Rettergangsmaaden i Straffesager (Opphevd)

Forskrift av 28. juni 1985 nr. 1679 Forskrift om ordningen av påtalemyndigheten (påtaleinstruksen)

Forskrift av 22. oktober 1986 nr 2373 Forskrift om Regler om personundersøkelse i straffesaker

Forskrift av 20. desember 1974 Forskrift om strafferegistrering

Forskrift av 22. februar 2002 nr. 183 Forskrift til lov om straffegjennomføring

Forskrift av 16. desember 2005 Forskrift om prøveordning med narkotikaprogram med domstolskontroll

Forskrift av 10. oktober 2008 nr 1100 Forskrift om program mot ruspåvirket kjøring

Forskrift av 3. september 2011 Forskrift om forsøksprosjekt i Halden fengsel og Østfold friomsorgskontor om kartlegging av domfeltes behov for tiltak med sikte på å lette tilbakeføring til et kriminalitetsfritt liv

Forskrift av 21. mars 1967 nr. 3 Forskrift om personundersøkelse i straffesaker (opphevet)

Forarbeider

NUT-1969-3. Innstilling om rettergangsmåten i straffesaker fra Straffelovskomiteen

Ot. Prp. nr. 35 (1978-1979) Rettergangsmåten i straffesaker (Straffesaksloven)

NOU 1992 nr. 23. Ny straffelov – alminnelig bestemmelser

St. mld nr. 27 (1997-1998) Om kriminalomsorgen

NOU 1983:57 Straffelovgivning under omforming

NOU-1990-5. Strafferettslig tilregnelighetsregler og særreaksjoner

NOU 1993 nr. 32 Nytt fundament for friomsorgen

Ot. Prp nr. 87. (1993-1994) Straffeloven m.v. (strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner)

Ot. Prp nr. 5 (2000-2001) Om lov om gjennomføring av straff mv. (straffegjennomføringsloven)

Ot.prp. nr. 90 (2003-2004) Om lov om straff (straffeloven)

Ot.prp. nr. 81 (2004-2005) Om lov om endring i straffeloven (prøveordning med narkotikaprogram med domstolskontroll)

Ot. Prp nr. 31 (2006-2007) Straffegjennomføringslove m.v. (tiltak for å avvikle soningskøen og bedre innholdet i soningen m.v.)

St. Meld. nr. 37 (2007-2008) Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn

NOU 2008 nr. 15 Barn og straff – utviklingsstøtte og kontroll

PRE 2008-10-10-1099, PRE 2008-10-10-1100: (1) Delvis ikraftsetting av lov 29. Juni 2007 nr. 84 om endringer i straffegjennomføringsloven m.v. (tiltak for å avvikle soningskøen og bedre innholdet i soningen m.v. (2) Forskrift om program mot ruspåvirket kjøring.

Prop. 135 L (2010-2011) Endringer i straffeloven, straffeprosessloven, straffegjennomføringsloven, konfliktrådsloven m.fl. (barn og straff)

Dommer

RT-1962-1270

HR-1998-533-S

HR-2002-280

HR-2006-1966-A

HR-2008-2160-A

HR-2010-1611-A

HR-2011-1692-A

RG-2011-995 (Borgarting)

LE-2011-79190 (Eidsivating)

LH-2011-84376 (Hålogland)

LF-2011-91606 (Frostating)

LA-2011-187926 (Agder)

